T.C.

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

VAN MÜZESİ'NDE BULUNAN URARTU DÖNEMİ ESER EKLENTİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUNUS YAVUZ

VAN – 2022

T.C.

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

VAN MÜZESİ'NDE BULUNAN URARTU DÖNEMİ ESER EKLENTİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

YUNUS YAVUZ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. İSMAİL COŞKUN

VAN – 2022

KABUL VE ONAY

<table>
<tr><td colspan="2">Yunus YAVUZ tarafından hazırlanan “VAN MÜZESİ’NDE BULUNAN URARTU DÖNEMİ ESER EKLENTİLERİ ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi Arkeoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.</td></tr>
<tr><td>Danışman: Doç. Dr. İsmail COŞKUN
Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</td><td></td></tr>
<tr><td>Başkan: Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU
Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</td><td></td></tr>
<tr><td>Üye: Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU
Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</td><td>……...</td></tr>
<tr><td>Üye: Doç. Dr. Nevin GÖKSAL
Delil Bilimi Ana Bilim Dalı, Polis Akademisi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</td><td>……...</td></tr>
<tr><td>Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum.
Prof.Dr.Bekir KOÇLAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü</td><td></td></tr>
<tr><td></td><td></td></tr>
</table>

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (…….2022)

(İmza)

(Yunus YAVUZ)

Yüksek Lisans Tezi

Yunus YAVUZ

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Haziran, 2022

VAN MÜZESİ'NDE BULUNAN URARTU DÖNEMİ ESER EKLENTİLERİ

ÖZET

MÖ 9. 7. yüzyıllarda nasyanın önemli bir gücü olarak ön plana çıkan Urartu Krallığı, Van (Tuşpa) Merkezli dağlık ve engebeli bir bölgede varlık göstermiştir. Bu bölgedeki zengin maden yatakları Urartu Sanatının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Madenci bir toplum olarak karşımıza çıkan (Belli, 2004: 39) Urartular, eklenti eserlerini farklı malzemeler kullanılarak yapılmışlardır. Özellikle Urartularda bronz'un çok fazla kullanıldığı Muşaşir (Ardini) kentinin yağmalandığı eserlerin listesinde görülmektedir (Loon, 1966: 85). Bu listeye bakıldığında, Urartu sanatında bronz madeninden imal edilen eserlerin önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Urartular, Bronz'dan başka diğer madenleri de çok iyi kullanmayı bilmekteydiler. Özellikle madencilik faaliyetlerinin gelişmesi ile çok farklı tekniklerle son derece muazzam estetik sanat eserleri üretimi yapılmaya başlanmıştır. Şimdiye kadar çok fazla ele geçmiş olmasa da Urartu yerleşim merkezlerinde yapılan kazılardan ve farklı yollardan ele geçen eser eklentileri Urartu sanatının ihtişamını göstermektedir.

Tarihi çok eskilere dayanan ve birçok medeniyetin sanatında farklı üslup tarzıyla karşımıza çıkan, nesnelere monte edilerek birleştirilen eser eklentilerinin Urartularda sevilerek kullanıldığı görülmektedir. Değişik madenlerden üretildikleri bilinen bu eser eklentilerinin Urartu sanatında genellikle kazanlar, şamdanlar, seramikler, taht ve kalkan gibi nesneler üzerinde dekoratif süsleme olarak işlev gördükleri öne sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler : Bronz, Urartu, Eklenti Eserler, Van Müzesi

Sayfa Sayısı : XV + 48

Tez Danışmanı : Doç. Dr. İsmail COŞKUN

Master Thesis

Yunus YAVUZ

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

June, 2022

ARTICLES

URARTU PERIOD ADDITIONAL FOUND IN VAN MUSEUM

ABSTRACT

The Urartian Kingdom, which came to the fore as an important power of the Near East in the 9th-7th centuries BC, existed in a mountainous and rugged region centered on Van (Tuspa). The rich mineral deposits in this region have contributed greatly to the development of Urartian art (Belli, 2004: 39). The Urartians made their add-on works using different materials. It is seen in the list of works in which the city of Muşaşir (Ardini), where bronze was used a lot, especially in the Urartians, was plundered (Loon, 1966: 85). Looking at this list, it can be said that the works made of bronze metal have a very important place in Urartian art. The Urartians knew how to use other metals besides Bronze very well. Especially with the development of mining activities, the production of aesthetic works of art with very different techniques has begun. Although not much has been uncovered so far, the artifacts found in the excavations made in the Urartian settlements and in different ways show the magnificence of the Urartian art.

It is seen that the add-ons of works, which date back to very old times and appear with different styles in the art of many civilizations, are used lovingly in the Urartians. It has been suggested that these artifact attachments, which are known to be produced from different metals, generally function as decorative ornaments on objects such as cauldrons, candlesticks, ceramics, thrones and shields in Urartian art.

In this thesis, a small number of Urartian period artifacts scattered around the world and similar finds in the Van Museum inventory, which came to the Van Museum from excavations and from different ways, will be discussed. In this context, work attachments will be handled with similar examples, grouped according to the objects they are mounted on, and explanatory information will be given.

Keywords: Bronze, Urartu, Artifacts, Van Museum

Number of Pages: XV+ 48

Thesis Advisor: Assoc. Dr. İsmail COŞKUN

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **iii**
ABSTRACT ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
KISALTMALAR DİZİNİ ..... **ix**
HARİTALAR LİSTESİ ..... **x**
RESİMLER LİSTESİ ..... **xi**
ÇİZİMLER LİSTESİ ..... **xiii**
ÖN SÖZ ..... **xiv**
GİRİŞ **1**
1.URARTU SİYASİ TARİHİ **2**
2. URARTU SANATI **5**
3. URARTULARDA EKLENTİ ESER ÜRETİM TEKNİKLERİ **7**
3.1. İçi Dolu Döküm Tekniği 7
3.2. İçi Boş Döküm Tekniği 8
4.URARTU ESER EKLENTİLERİ **10**
4.1. Taht Eklentileri 10
4.1.1. Tanrı Heykelciği 11
4.1.2. Tanrıça Arubani Heykelciği 11
4.1.3. Harem Ağası Eser Eklentisi 11
4.1.4. Toprakkale Sfenksi 12
4.1.5. Toprakkale Grifonu 12
4.1.6. Boğa Üstünde Duran Tanrı Eklentisi 12
4.1.7. Harem Ağası Eser Eklentisi 12
4.2. Kazan Eklentileri 13
4.3. Şamdan Eklentileri 15
4.4. Kalkan Eklentileri 15
5.VAN MÜZESİNDE BULUNAN URARTU DÖNEMİ ESER EKLENTİLERİ **17**
5.1. Boğa Başı Eklentileri 18
5.1.1. Seramik (Pişmiş Toprak) Eklentileri 18
5.1.2. Bronz Boğa Başı Eklentileri 21
5.2. Şamdan Ayaklığı Aplikeleri 21
5.3. Tutamak Olarak Kullanılan Eklentiler (?) 22

5.4. Kalkan Eklentileri 23
6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 24
KAYNAKÇA 26
EKLER 29
Ek 1. Haritalar 29
Ek 2. Resimler 30
Ek 3. Çizimler 42
ÖZGEÇMİŞ
LİSANSÜSTÜ TEZ ORİJİNALLİK RAPORU

KISALTMALAR DİZİNİ

Cm.	**Santimetre**
Gen.	**Genişlik**
Yük.	**Yükseklik**
Vb.	**Ve benzeri**

HARİTALAR LİSTESİ

Harita Ek 1.1. Urartu Krallığı Yayılım Haritası (Çavuşoğlu, 2002:17)……28

RESİMLER LİSTESİ

Resim Ek 2.1. Van'dan bir grup boğa başı (Piotrovsky, 1967: Fig. 22 29

Resim Ek 2.2. Guşçi'den bir grup boğa başı (Piotrovsky, 1967: Fig. 23) 29

Resim Ek 2.3. Toprakkale tahtı yeniden kurma denemesi (Sidl, 2004: 60). ... 30

Resim Ek 2.4. Toprakkale tanrı heykelciği (Piotrovsky, 1967: Fig.: 32) 30

Resim Ek 2.5. Tanrıça Arubani heykelciği (Piotrovsky 1967: Fig.: 33) 31

Resim Ek 2.6. Toprakkale hadım heykelciği (Piotrovsky, 1967: Plate: 12 31

Resim Ek. 2.7. Toprakkale sfenksi (Piotrovsky, 1967: Plate: 2) 32

Resim Ek 2.8. Toprakkale Grifonu (Piotrovsky 1967, Plate: 6) 32

Resim Ek 2.9. Toprakkale'den boğa üzerinde duran tanrı heykelciği (Piotrovsky, 1967: Plate: 8) 33

Resim Ek 2.10. Toprakkale kurşun heykelciği (Mitchell, 1983: Plate: 38-39)..... 33

Resim Ek 2.11. Alaköy aslan heykelleri (Demir- Sağlamtemir, 1999: Res.1,2,3) 34

Resim Ek 2.12. Ayanis Kalesi'nden aplike bronz aslan başı (Ayanis Kalesi Kazı Arşivi, Figür: 5) 34

Resim Ek 2.13. Van Kalesi kazılarından pişmiş topraktan boğa başı (Van Kalesi kazı arşivi) 35

Resim Ek 2.14. Çavuştepe Kalesi Kazılarından pişmiş topraktan boğa başı (Çavuştepe Kalesi kazı arşivi) 35

Resim Ek 2.15. Çavuştepe Kalesi Kazılarında ortaya çıkarılan pişmiş topraktan boğa başı (Çavuştepe Kalesi kazı arşivi) 36

Resim Ek 2.16. Ayanis Kalesi'nden pişmiş topraktan (kil) boğa başı (Ayanis Kalesi kazı arşivi) 36

Resim Ek 2.17. Bronz boğa başı (Van Müzesi) 37

Resim Ek 2.18. Bronzdan oturan aslan heykelciği (Van Müzesi) 37

Resim Ek 2.19. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi)…….....38

Resim Ek 2.20. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi) 38

Resim Ek 2.21. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi) 39

Resim Ek 2.22. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi) 39

Resim Ek 2.23. Bronzdan oturan aslan heykelciği (Van Müzesi) 40

Resim Ek 2.24. Seramiğe aplike edilmiş pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi) 40

ÇİZİMLER LİSTESİ

Çizim Ek 3.1. Ayanis Kalesi'nden bronz aslan başı (Ayanis Kalesi kazı arşivi)…….41

Çizim Ek 3.2. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Kalesi kazı arşivi)…….....41

Çizim Ek 3.3. Pişmiş topraktan boğa başı (Çavuştepe Kalesi kazı arşivi)…...42

Çizim Ek 3.4. Pişmiş topraktan boğa başı (Çavuştepe Kalesi kazı arşivi)…...42

Çizim Ek 3.5. Pişmiş topraktan boğa başı (Ayanis Kalesi kazı arşivi)……43

Çizim Ek 3.6. Bronz boğa başı (Van Müzesi)……..43

Çizim Ek 3.7. Bronz aslan heykelciği (Van Müzesi)……...44

Çizim Ek 3.8. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi)…….44

Çizim Ek 3.9. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi)……..…….45

Çizim Ek 3.10. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi)……..45

Çizim Ek 3.11. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi)……...46

Çizim Ek 3.12. Bronzdan oturan aslan heykelciği (Van Müzesi)……46

Çizim Ek 3.13. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi)……...47

Çizim Ek 3. 14. Boğa başı eklentili bronz kazanlar (Çavuşoğlu ve Gökce, 2013: 110)…….....47

ÖN SÖZ

Özellikle çağdaşı Asur'un yanı sıra devrin büyük aktörlerinin etkisinde gelişerek, kendine özgü karakteristik bir sanat anlayışı oluşturan Urartuların küçük ve büyük boyutlu olarak çeşitli tekniklerle ünik olarak üretmiş oldukları eser eklentilerini çalışmak, benim için özel bir konu olmuştur.

Konu seçimimde ve çalışmamı hazırlarken yaptıkları yönlendirme, gösterdikleri ilgi ve desteklerinden ötürü danışman hocam sayın Doç. Dr. İsmail COŞKUN ve Prof. Dr. Rafet Çavuşoğlu'na ayrıca hiç bir zaman manevi desteklerini esirgemeyen hocam sayın Doç. Dr. Hakan YILMAZ ile çalışmam süresince her türlü desteği veren Sayın Doktorant Yenal SÜRÜN'e şükranlarımı sunarım.

Van Müzesinde yaptığım çalışmalarda bana destek veren müze uzmanlarına, ayrıca gösterdikleri sabır ve anlayış için başta eşim olmak üzere çocuklarıma teşekkür ederim

GİRİŞ

Kazılardan, farklı müzelere dağılmış eserlerden ya da görsel sanatlardan öğrendiğimiz Urartu sanat eserlerinden en fazla dikkat çekenlerden birini de şüphesiz eser eklentileri oluşturur. Bunlar, genellikle kalkan, kazan, şamdan, taht ve seramik gibi nesnelere eklenerek dekoratif süsleme olarak kullanılmışlardır.

Urartu maden sanatı yapım tekniğine göre incelendiğinde, dökme ve dövme teknikleri ile iki grup oluşturulduğunu görmek mümkündür. Urartu maden sanatında eklenti eserlerin üretildiği tekniğin kayıp mum (cire perdue) tekniği kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Boğa başı, karışık yaratık heykelcikleri, kazan eklentileri de bu teknik içerisinde değerlendirilmektedir. Bazı örneklerde nesnelerin dekoratif süsleme eklentilerinin yapımında insan büyüklüğüne varan şamdan ayakları, karışık yaratık heykelcikleri, aslanpençesi şeklindeki mobilya parçaları ve boğa ayağı şekilli sehpa da bu teknik içerisinde gösterilebilir (Merhav, 1991: 246). Bunlardan başka bu teknikle İğneler, silahlar, at yularları vb. tüm nesneler de yapılmıştır (Merhav, 1991: 334).

Urartu dönemi eser eklentilerinin önemli bir kısmı da özellikle kazanların kulp ya da ağız kenarına yakın yerlerde hayvan başı şeklindeki eklentilerden oluşmaktadır. Bunlar, kazanlara perçinlenerek birleştirilmişlerdir. Kazılardan ve görsel sanatlardan bildiğimiz bu tip eklentilerin en güzel örneklerini olasılıkla aynı kazana ait parçalardan oldukları görülen Van yöresine ait bir grup boğa başı oluşturur. Boğa başlarında kafa tüyleri, gözler ve iki dik sivri boynuz arasında bir bant şeklinde belirtilen motif dekoratiftir (Piotrovsky, 1967: 37) (Resim Ek 2.1). Bu eserler Guşçi (Hanfmann, 1956: 205) Örnekleriyle paralellik gösterir (Resim Ek 2.2). Bronz nesnelerin yanında buluntu yerinin Toprakkale olarak gösterildiği seramiğin ağız kenarı üzerine bir boğa heykelciği aplike edildiği görülmüştür. Yine pişmiş toprak bir çömleğin eklentileri olan aslan başları, dekoratif süsleme eklentilerin taht dışında diğer nesnelerde de kullanıldığını ispatlamıştır (Piotrovsky, 1967: 77).

1.URARTU SİYASİ TARİHİ

Tarihte Urartu isminin ilk olarak Asur Kralı I. Salmanasar (MÖ 1274-1245) döneminde geçtiği bilinmektedir. Urartular, kendilerini Bianili olarak kabul etseler de Asur kaynaklarında Urartu isminin kullanıldığı görülmektedir (Salvini, 2006: 28; Tarhan, 2011: 288 vd). Asur Kralı I.Salmanasar ilk saltanat yılında Uriadri ülkesini ve diğer sekiz ülkeyi işgal ettiğini ve 51 şehri de tahrip ettiğini anlatır (Piotrovsky, 1969:4; Çilingiroğlu, 1997: 16). Urartu öncesi bilgi veren ikinci kaynak ise I. Salmanasar'ın oğlu Tukulti-Ninurta (MÖ 1244-1208) dönemine aittir. Burada Asur Kralı Nairi ülkesine sefer düzenlediğini ve 43 kralı zincire vurduğundan söz etmektedir. Bunun dışında Tukulti-Ninurta Yukarı Deniz ülkelerini esir alarak haraca bağladığını da bildirir. Tukulti-Ninurta'dan sonra Nairi ülkelerine yapılan seferlerle ilgili ayrıntılı bilgileri Asur tahtını devir alan I.Tiglapileser (MÖ 1116-1090) zamanına ait yıllıklarından öğrenmekteyiz. I. Salmanasar döneminden Asur-bel-kala'nın (MÖ 1070-1057) iktidarına kadar olan 200 yıllık süreçte yazılı kaynaklarda Uruadri adı bir kez geçer. Burada Asur-bel-kala, Uriadri ülkesine sefere çıktığını ve 32 kenti ele geçirdiğinden bahseder (Piotrovsky, 1969: 43-44; Çilingiroğlu, 1997: 18-20). Bu yazıtlardan da anlaşılacağı üzere bölgede siyasi bir birlikteliğin sağlanamadığı, dağınık beylikler halinde yaşamın sürdürüldüğü değerlendirilebilir. MÖ 1274 ile 858 yılları arasındaki bu dönem "Urartu'nun Beylikler Dönemi" olarak adlandırmışken (Çilingiroğlu, 1994: 23-24), bazı araştırmacılar MÖ 13. yy ile MÖ 9 yy arasındaki bu döneme proto "Urartu tarihi" demişlerdir (Loon, 1966: 6). Bundan sonra Asur tahtına oturan II. Adad-Nirari (MÖ 911-891), Uriadri ve Nairi ülkesine sefere çıkarak Alzi (Elazığ bölgesi) ülkesini aldığını belirtir. Asur nasir pal'a ait bir yazıtta 250 Nairi kentinden çok sayıda ganimet alındığı yazılıdır. Asur Kralları bu denli yoğunlukta saldırgan tutum göstermelerine karşın, Urartu Krallığının kurulmasına engel olamamışlardır (Çilingiroğlu,1994:12-14; Çilingiroğlu, 1997: 20-21; Salvini, 2006: 32-33). Urartu Krallığının yayılım alanına bakacak olursak Ülke sınırlarının batıda Malatya, güneyde Halep ve Musul, kuzeyde Gökçe Göl, doğuda Urmiye Gölü sahasına genişleyen bir alanı kapsamakta olduğu görülmektedir (Çavuşoğlu, 2002: 17) (Harita Ek 1.1). Doğu Anadolu'da dağlık bir coğrafyada güçlü bir

krallık kurmayı başaran Urartuların ilk hükümdarının Arame olduğunu Asur kaynaklarından öğrenmekteyiz. Bununla birlikte Arzaşkun'un adı Urartu krallığının bilinen ilk başkenti olarak, Asur Kralı III. Salmanasar'a (MÖ 858-824) ait yıllıklarda geçmektedir (Loon, 1966: 7). Asur Krallığının etkisindeki Urartular, siyasi olarak resmen kuruluş manifestosu olarak değerlendirilebilecek tarihi çıkışını, başkent Tuşpa'daki Sardur burcunda Lutibri oğlu I. Sarduri (MÖ 840-825) döneminde Asur dilinde ve etkisinde yazılmış metinde duyurmaktadır (Loon, 1966: 3-6; Piotrovsky, 1969: 67; Salvini, 2006: 13). I. Sarduri'den sonra tahta geçen ve devleti birlikte yönettiklerini yazılı kaynaklardan bildiğimiz İşpuini (MÖ830-810) ve oğlu Minua dönemlerinde, Urartuların teokratik devlet yapısının çok sağlam temeller üzerine oturtulduğunu görmekteyiz. Urartu dini yapısı hakkında çok önemli bir yere sahip olan Meher kapı olarak adlandırılan alandaki niş içerisinde Urartu ülkesindeki tüm milletlerin tanrılarının kabul gördüğünün ilan edildiği Urartu tanrı ve tanrıçalarının isimleri ile bu tanrı ve tanrıçalara sunulmaması gereken kurbanlar liste halinde yazılıdır (Piotrovsky, 1965:37 vd.;Salvini, 1994: 205 vd.; Çilingiroğlu, 1994: 43-48). Van Kalesi'nin güneyindeki kaya mezarının girişindeki "Horhor yazıtları" olarak da bilinen bu çivi yazılı metinlerde Minua oğlu I. Argişti zamanında (MÖ 786-765) düzenlenen seferler ile birçok kentin ele geçirildiği anlatılır (Çilingiroğlu, 1997: 35). Urartuların en uzun yazıtı olarak da bilinen yazıtın bir kısmında Argişti şöyle der: "*Hükmeden yüze Tanrı Haldi'ye muzaffer olmak için yalvardım. O yılda ordumu tekrar topladım ve Diauehi ülkesine ve Diauehi kralı Mannudubi'ye karşı sefere çıktım ... Uiterubi ülkesinin krali kenti Ureiu şehrini ele geçirdim .... 19.255 erkek çocuk, 10.140 canlı savaşçı, 23.280 kadın, toplam 52. 675 kişiyi 0 yıl tutsak aldım. Bazılarını katlettim bazılarını canlı olarak götürdüm. l.104 at ve 35.015 büyük boynuzlu ve 1.829 küçük boynuzlu sığırı ülkeme taşıdım... Argişti der ki bütün bunları Tanrı Haldi için bir tek yıl içinde başardım..." (*Melikişvili, 1960: 127; Salvini, 2006: 69). Urartu Krallığı'nın gücünün en doruk noktasına ulaştığı Urartu Kralı II. Sarduri başarılarını Van Kalesi'ndeki "Analı Kız" kutsal alanında yaptığı nişlere yazdırmıştır (Çilingiroğlu, 1997: 89). Bu dönemde II. Sarduri'nin Güney Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye topraklarında etkili olması ile bu bölgedeki siyasi ve ekonomik

etkinliğini arttırması, Asur devletinin III. Tiglat-Pileser (MÖ 745-727) zamanına kadar iç karışıklıklarla uğraşmasına sebep olmuştur. Bu duruma bir son vermek isteyen Asur kralı III. Tiglat-Pileser ordularıyla Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki Kent Devletleri üzerine yürüyerek, II.Sarduri'nin başını çektiği koalisyon ordusunu MÖ 743 yılında Kummuhu ülkesi topraklarında büyük bir yenilgiye uğratmıştır (Luckenbill, 1926: 272-273; Çilingiroğlu, 1994: 86-89; Salvini, 2011: 92-94). Daha sonra Tuşpa kentini de kuşatan Asur kralı III. Tiglat-Pileser yaklaşan kış mevsimi nedeniyle geri dönmek zorunda kalır (Çilingiroğlu, 1994: 82-90; Çilingiroğlu, 1997: 39-40; Salvini, 2006:4-89). II. Sarduri'den sonraki I. Rusa döneminde Asur Kralı II. Sargon'un düzenlediği 8. Sefer sonrası (MÖ 714) Urartu bir darbe daha almıştır. Urartuların, zayıf düşmesini fırsat olarak gören Asur Kralı II. Sargon Urartu'ya saldırarak, ticaret yolları ve bölgedeki zengin maden kaynaklarının yanında kutsal Muşaşir kentini ele geçirilmiştir (Erzen, 1984: 35). Bu yenilgiden sonra II. Argişti döneminde (MÖ714-685) toparlanmaya başlayan Urartu Devleti II. Argiştiden sonra gelen II. Rusa (MÖ 685-645) gerek imar faaliyetleri gerekse Hate, Halitu ve Muşki seferleri ile Urartu'ya ikinci parlak dönemini yaşatmıştır (Çilingiroğlu, 1997: 41-47; Salvini, 2006: 89-120). II. Rusa'dan sonra birkaç kralın varlığı tartışmalıdır. MÖ. 7. Yüzyılın başlarında Önasya'da yeni güçlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacak olan Medler, İskit ve Babil devletleri ile ittifak kurarak Asur Devletine son vermişlerdir (Çilingiroğlu, 1994: 114). Bu ittifakın saldırılarından sonra 200 yıllık Urartu Devletinin de yıkılmış olduğu düşünülmektedir.

2. URARTU SANATI

Urartu sanatında kimi öğelerin MÖ 13-12. yüzyıllara dayandığı görülse de Krallar, I. Sarduri ve oğlu İşpuini'den itibaren devlet eliyle elit bir kesim oluşturma düşüncesiyle genel kabul gören bir estetik oluşturma konusunda çabalamışlardır. Başkentin Van bölgesine taşınması sonucunda, gelişen bürokrasi doğrultusunda sanat ve estetik de ileri bir seviyeye çıkmıştır. Öyle ki Urartu kralları kendilerini yaban diyarları uygarlaştıran ve ıssız ülkeyi bayındırlık faaliyetleri ile geliştirmekle övünen Krallar olarak göstermişlerdir (Sevin, 2005: 116). Arkeolojik veriler Urartu sanatının, saray ve taşra sanatı olarak ayrıldıklarını göstermektedir. Krallığın gücünü ve şatafatını yansıtan saray sanatında görülen katı kuralların yerini halk sanatında daha gerçekçi bir şekilde toplumun değer yargılarının aldığı görülür (Belli, 2000: 57). Genel anlamda ele alınınca, Urartu sanatının en belirgin gelişim gösterdiği alanın kuşkusuz kaya mimarisinden oluştuğu görülür. Özellikle topografya'ya bağlı olarak oluşturulmuş mimari eserler, oldukça etkileyicidir. Topografya'ya uyumlu yapılan mimari eserlerde standart bir tasarımdan söz edilemez. Bu standart tasarımı topoğrafyanın elverişli olduğu küçük yapılarda görmek mümkündür. Urartu mimarisinde Asur, Suriye, Hitit etkileri söz konusu olsa da mimarinin oldukça geliştiğinin göstergesi olan alt yapılar yapılırken tasarım önceden düşünülmüştür (Sevin, 2005: 116). Urartulu ustalar, taşa şekil vererek kaleler, surlar, barajlar, su kanalları, kaya mezarları gibi üstün mimari eserler inşa etmişlerdir. Bu başarılarını kabartma ve yontu sanatına yansıtamadıkları görülen Urartuların, kabartma ve yontu eserleri çok az sayıdadır. Adilcevaz-Kef Kalesi'nde bir tapınağın giriş bölümünde yer aldığı anlaşılan boğa üzerindeki tanrı kabartması Urartu kabartma sanatının en iyi örneğini teşkil eder. Urartuluların önemli tanrılarından sayılan Teişeba'nın başında çift volütlü bir güneş kursu ve her iki yanında boynuz olan ve silindirik başlıklı gösterilen Fırtına Tanrısı Teişeba, sağ elinde bir mızrak ucu ya da bir bitki, sol elinde ise bir kâse tutmaktadır. Urartu kabartma sanatında bir diğer önemli örnek ise bir Savaş Arabası motifidir. Düzleştirilmiş taş plaka üzerine kabartma olarak işlenmiştir. Burada sürücüsü olmayan savaş arabasını çeken atların ayakları altında duran kazınmış durumda iki düşman askeri betimlenmiştir (Çilingiroğlu, 1997: 140). Ayanis Haldi Tapınak duvarlarına işlenmiş taş oyma bezemeler Urartular'ın taş işlemeciliğinde geldikleri seviyenin üst düzeyde olduğunun göstergesidir (Sevin,

2005: 116).

Urartu'nun bir maden ülkesi olması onlara madencilik alanında, çağdaşı devletler içerisinde maden işleme sanatında ayrıcalıklı bir fırsat sunmuştur (Çilingiroğu, 1997: 107). Urartular farklı tekniklerle saraylardaki büyük atölyelerde ileri seviyede muazzam sanat eserleri üretmişlerdir. Sanat eserlerinin üretiminde toprakta korozyona uğrayarak rahatlıkla dağılabilen demirin daha az kullanıldığı görülmektedir (Esin, 1969: 107; Belli ve Kayaoğlu 1993: 28). Sanat eserlerinin dışında günlük işlerinde kullandıkları aletlerin yapımında demir madenini oldukça yoğun olarak kullanmışlardır. MÖ 7. yüzyılda demir eşya ve silah sayısında büyük oranda artış olmuştur. Demir madeninden mızrak uçları, kılıç, sadak ok, kalkan, miğferler vb. Silahların yanında günlük ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri çiviler kazan, kazan kapakları, kapı kolları ve tutamakları, kapı sürgüleri, kartal başlı veya kabaralı gibi aletler üretmişlerdir (Çilingiroğlu, 1997: 108). Urartularda kılıç ve hançerlerin saldırı silahı olarak büyük öneme sahip oldukları görülmektedir. Çelikleştirilmiş demire keskinlik kazandırılıp bronz kabza eklentilerle desteklenen hançer ve kılıçlar, güçlü saldırı silahları olarak bilinmektedir (Biber, 2011: 235). Daha rahat şekil alan bronz üzerine yazı uygulaması kolay bir işlem olduğu için sanat eserlerinin çoğunun ham maddesi olarak bronz kullanılmıştır (Çilingiroğlu, 1997: 108). Bronzdan eserlerin başında değişik tekniklerde üretilen kazanlar, kılıçlar, kemerler, silahlar, miğferler, at koşum takımları, mobilya parçaları, heykeller, hançerler, kalkanlar, levhalar ve madalyonlar gelir. Özellikle Cire Perdue tekniğinde bronzdan içi boş heykelcikler de üretilmiştir (Sevin, 1989: 219). Urartu sanatında şüphesiz önemli bir eser grubu da Levha işlemeciliği ile üretilen eserlerden oluşur. Kemerler, sadaklar, miğferler, kazanlar, kalkanlar ve adak levhaları gibi eserler bu grup içerisine dahildir. Urartulu ustaların, genellikle bronz nadiren de olsa gümüş olarak kusursuz bir işçilikle ürettikleri kemerler, levha grubu içerisinde dikkat çekmektedir (Çavuşoğlu, 2005: 95). Urartu'nun kırmızı açkılı çanak çömlekleri Urartu sanatının simgesi durumundadır. Kırmızı açkılı renklerinden hareketle bu seramiklerin metal taklidi oldukları öne sürülmüştür (Çilingiroğlu, 1997: 135).

3. URARTULARDA EKLENTİ ESER ÜRETİM TEKNİKLERİ

Bir Urartu heykeltıraşlık ürünü olan özel üretim eklenti eserler, form olarak değişik detaylar gerektirdiğinden bunların ayrı ayrı şekilleri alınarak ve tek kullanımlık kalıplar kullanılarak karmaşık döküm tekniği ile üretildikleri olası görünmektedir. Tek kullanımlık kalıplarda üretilen bu tür eserlerin de doğal olarak ünik oldukları söylenebilir. Karmaşık döküm tekniği ile üretilen Urartu eserlerinden kazan, şamdan gibi nesnelere eklenen boğa başı ve aslan heykelcikleri gibi kimi küçük boyutlu olan eserler, içi dolu döküm tekniği ile üretilmişlerdir. Yine seramiklerin kenarlarına eklenen dekoratif plastik süslemelerin el yapımı üretim oldukları da bilinmektedir. Görüntü olarak aynı tip olan bu eserlerde yapılan incelemeler ölçülerin değişken olduğunu ortaya koymuştur (Ruder-Merhav, 1991: 339). Değişkenlik gösteren ölçüler, bu eserlerin tek kullanımlık kalıplarda üretildikleri düşüncesini doğrulamaktadır. Urartu karmaşık döküm grubunda yer alan nesneler, MÖ 4. bin yılda Filistin Bölgesi'nde yaygın olarak kullanılan (Roaf, 1996: 126–127) ve MÖ 3. bin yıldan itibaren de Anadolu'da benimsenen (Bilgi, Özbal ve Yalçın 2004, 17–18) "Kaybolan Balmumu" (Cire Perdue) tekniği ile imal edilmişlerdir. Ekonomiye bağlı olarak altın ve gümüşe kıyasla daha rahat ulaşılabilen madenlerden yapılan daha küçük boyutlu objelerin imalatında genellikle içi dolu döküm yöntemi tercih edilmiştir (Çavuşoğlu, 2018: 15-30; Tarhan, 2009: 122). Karmaşık döküm tekniğinde boyut olarak küçük nesneler içi dolu döküm tekniği tercih edilerek üretilirken, daha büyük ebattaki nesnelerin ise içi boş döküm tekniği yöntemiyle üretildikleri bir uygulamanın olduğu görülmektedir. En güzel örnekleri Toprakkale'den bilinen içi boş döküm tekniği ile üretilmiş taht ve benzeri mobilyalara ait tanrı ve hayvan heykelleri ile bunların metal aksamları, hayvan ayağı formunda kazan ve şamdan altlıklarının kaideleri, şamdan gövdeleri ile plastik süslemeleri ve Ayanis kalkanı aplike bronz aslan başı gibi ebat olarak daha büyük olan örnekler daha önce değindiğimiz içi dolu döküm yöntemi uygulamasından farklı olarak içi boş döküm tekniği ile üretilmişlerdir.

3.1. İçi Dolu Döküm Tekniği

Tek kalıp kullanılarak eserlerin içi dolu imalatlarının yapılabilmesi için

öncelikle detaylı şekilleri olan benzerleri yapılmalıdır. Üretilmek istenen eserin kopyası bu yöntem kullanılarak balmumundan kolayca yapılabilmektedir. Balmumu örneğin üzeri bütün ayrıntılarıyla ince tabaka bir kille bastırılarak kaplanır. Baskılanan balmumunun hasar görmemesi için balmumu içine reçine bazlı katkılar katılır, bu şekilde daha sert bir yapı elde edilmiş olur. Devamında birinci tabaka kilin üzeri daha da kalın olan bir tabaka kil ile tekrardan kaplanır. Bu işlemler yapılırken madenin dökümü ve balmumunun kalıptan atılabilmesi için kalıbın uygun bir yerine delik açılmalıdır. Kalıplama işlemi bitiminde imal edilen kalıp son aşamada kontrollü olarak ısıtılmalıdır. Bu yöntemle sıcaklık 65 °C üzerine çıktığında nemli kil kalıp kurutulur, daha önce hazırlanmış kalıp içindeki balmumu örnek erimeye başlayarak dışarı akıtılmış olur. Dışarı akmış olan balmumunun kapladığı alanda bir boşluk oluşur. Bu boş alana maden dökülür ve istenilen nesnenin üretimi gerçekleşir.

Bu aşamadan sonra madenin soğuması beklenir, sonrasında kalıp kırılır ve eser yüzeyi üretim artıklarından temizlenir(Bilgi, Özbal ve Yalçın 2004, 17–19; Erginsoy, 1978: 25–26; Ruder ve Merhav, 1991: 337–340).

3.2. İçi Boş Döküm Tekniği

İlk olarak üretimi yapılmak istenen nesnenin form ve ölçülerine göre kilden bir çekirdek hazırlanır. Çekirdek hazır hale getirilirken döküm esnasında kabarcıklaşmayı önlenmek için çekirdek üzerine delikler açılması gereklidir. Hazırlanan çekirdeğin üzeri üretilecek olan eserin kalınlığında balmumu ile sıvanır. Bundan sonra ısıtılmış aletler yardımıyla, balmumuna istenilen form verilir. Eğer eser üzerinde rölyef ya da oyma gibi desenler oluşturulacaksa bu unsurlar da balmumuna uygulanabilir. Bütün bu çalışmaların ardından, ince bir kil tabaka ile kaplanan balmumunun üzeri, daha sonra kalın tabaka kille kaplanır. Çekirdek ve dış kalıp üretilirken sünger dokulu bir kil elde etmek için hamura saman ve gübre gibi maddelerin yanında kum, kiremit kırıntısı karıştırılır. Böylece kabarcıklaşmanın önüne geçilebileceği gibi dökümle gözeneklerden dışarı çıkan gazın atılması da sağlamış olur. Arada bulunan balmumu tabakasının da içinden geçen ince ve uzun metal çiviler yardımıyla Çekirdek ve dış yüzeydeki kil kalıp birbirlerine iyice tutturulur. Kalıp ters bir şekilde ocak ya da fırına

yerleştirilmeden önce dıştaki kil kalıba küçük kanallar açılır. Açılan kanallardan çekirdekle dış kalıp arasındaki balmumu eriyerek dışarı akarken, kil kalıbın pişmesi de sağlanır. (Kaybolan balmumu tekniğinde içi boş dökümün teknik ayrıntıları için, Erginsoy, 1978: 26–27; Ruder ve Merhav, 1991: 339–342). İçi boş döküm çalışmalarında son olarak fırınlama aşamasında kalıbın balmumundan boşalan bölgesine açılmış olan kanallardan eriyik maden dökülür. Urartu döküm ustaları muhtemelen Detaylı formlara sahip eserlerin içi boş döküm yöntemi ile üretilmelerini zorlaştırdığı düşünülen metal eriğinin detaylı yerlere kadar ilerleyebilmesi durumudur. Bu şekilde bir sorun oluşmaması döküm yapılırken oluşan gazın dışarı çıkışı sağlanmalıdır. Dökümün yapıldığı kalıp deliğinin metal akışının yavaşlatılması yönünde uyumlu şekillendirilmesi gereklidir. Bu işlem gaz sıkışması sonucu oluşabilecek döküm işleminin kesintiye uğramaması için önemlidir (Yolluk sistemleri için bkz. Fidaner-Çelik-Doğmuş-Süzen-Duran 1978, 208-236). Urartu eser analizlerini yapan A. Ruder ve R. Merhav inceledikleri bir Urartu şamdanında alaşıma bakır ve kalayından başka kurşunun da katılmış olduğunu ve bu yolla metalin akışkan özelliğinin artırıldığını saptanmışlardır (Ruder-Merhav, 1991: 342). Bu durum Urartu döküm ustalarının döküm çalışmalarında daha pratik yöntemler kullandıklarını kanıtlamaktadır. Ayrıca Ayanis bronz kalkan eklentisi aslan başı analizlerinde %2 oranında çinkoya rastlanmıştır (Reindell-Riederer 2003, 205). Kuşkusuz bu saptama Urartulu ustaların çinkonun alaşımın akışkanlığını arttırdığının bilincinde olduklarını göstermektedir.

4.URARTU ESER EKLENTİLERİ

Urartu Sanatında eklenti eserlerin varlığını yazılı ve görsel sanatlardan başka ele geçen somut buluntulardan öğrenmekteyiz. Bunların genellikle şamdan, taht, kalkan, seramik ve kazan vb. nesneler üzerinde dekoratif süsleme olarak eklendikleri bilinmektedir. Nesnelerin dekoratif bir parçası oldukları ileri sürülen küçük eklenti buluntulardan başka sağlam durumda ele geçmiş olmasalar da yekpare, anıtsal Urartu heykeltıraşlık eserlerin de var olduğu Van Gevaş (Sevin, 1993: 565) ve Van Alayköy'den (Demir ve Sağlamtemir, 1999: 15) bilinmektedir. Bu tür anıtsal heykellerin çok az sayıda ele geçmiş olması yaygın olarak üretilmediklerini göstermez. Asur Kralı II. Sargon'un Muşaşir yağmasında *''....kaideleri de tunç'tan dökme olan ve kapılarını koruyan dört büyük heykeli, kutsal alanı tunç dökme olan Urartu kralı İşpueni'nin oğlu İştarduri'ninkrali yüceliğini simgeleyen bir adet dua eden heykeli...sol eli kutsama pozunda olan tanrı diademi giyen kutsal alanı ile birlikte 60 talent tunç ağırlığındaki Urartu kralı Argişti'nin heykelini; üzerinde kendi mağrur yazıtı iki atım ve bir arabacım ile ellerim Urartu krallığını kazandı kazınmış olan, kutsal çevresi ile birlikte tunçtan dökme Rusa ve iki süvarisi ve arabacısının heykelini...''*(Çilingiroğlu, 2007: 137). Ele geçirdiği ganimetleri, Urartu heykelleri hakkında verdiği bilgiler bakımından önemli bir kaynaktır.

Urartuların, eklenti eserlerini genelde bronz ve kil gibi değişik malzemelerden ürettikleri görülmektedir. Urartularda, pişmiş toprak hayvan başı eklentilerinin metal kazan eklentileriyle benzer oldukları görülmektedir (Çavuşoğlu-Gökçe 2013: 107). Özellikle pişmiş toprak bazı seramiklerin ağız kenarlarına bu şekilde protomlar eklenmiştir (Piotrovsky, 1967: 75). Bu tür buluntulardan 19. yüzyıldan bu yana en çok bilinen ve ön plana çıkan eserler, bir veya birkaç taht'ın parçalardır.

4.1. Taht Eklentileri

Van Toprakkaleden çıkarılmış oldukları belirtilen Urartu'nun eşsiz eserlerini bu bronz eklentiler oluşturur (Piotrovsky, 1967: 57). Toprakkale ortaya çıkan buluntular, Urartu mobilyacılığı sanatında bütüncül bir yaklaşım olanağı sağlanmakla

birlikte Urartu Mobilya sanatında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir (Resim Ek 2.3). Bu merkezde ele geçtikleri bilinen Tanrı Heykelciği, Tanrıça Arubani Heykelciği, Hadım Heykelciği, Toprakkale Sfenksi, Toprakkale Grifonu, Boğa Üstünde Duran Tanrı Heykelciği ve Kurşun Heykelciği gibi elemanların tahtlarda kullanıldıkları ileri sürülmüştür.

4.1.1. Tanrı Heykelciği

Van Toprakkale'de yapılan kazılarda bulunan 19,7 cm yüksekliğindeki, sakallı olarak tasvir edilmiş bronz heykelcik her iki elini de dirsekleri hizasında öne doğru uzatmış durumdadır. Urartularda tanrısallığın bir simgesi olan boynuz başlıklı heykelciğin üzerinde uzun bir elbise ve geniş bir kemer yer alır. Bu heykelciğin Urartu tanrılarından Teişeba veya Şivini olduğu öne sürülmüştür (Piotrovsky, 1967: 52) (Resim Ek 2.4).

4.1.2. Tanrıça Arubani Heykelciği

Vanlı bir Ermeni Antikacı tarafından 1936 yılında Erivan Müzesine bağışlanmıştır. Üzeri rozetler, iç içe karelerle süslü olan heykelcik Oturur durumda, uzun elbiseli ve öne uzanan açık halde iki eliyle bir nesne tutar vaziyettedir. Yüksekliği 12 cm. olan heykelcik Toprakkale madalyonundaki oturan tanrıça 'ya hem şekil hem de süslemeleri ile yakın bir benzerlik gösterdiğinden, heykelciğin Baştanrı Haldi'nin eşi Tanrıça Arubani olduğu iddia edilmiştir (Piotrovsky, 1967: 52) (Resim Ek 2.5).

4.1.3. Harem Ağası Eser Eklentisi

Bir tahtta ait olduğu öne sürülen eklenti eserler arasında en fazla ön plana çıkandır (Res.5) (Merhav, 1991: 171). Yüksekliği 36,5 cm ve baş tarafı kısmen tahrip olmuş olan heykelciğin yüz hatları belirgin, bukleli verilmiş saçlar ise omuzlara kadar dökülmektedir. iç içe kare motifleriyle süslenmiş olan heykelciğin Göğsü üzerinden bir kuşak geçirilmiştir. Vücuda yapışık bir eliyle bir bitki tutan eser eklentisi diğer eliyle göğsü üzerinden geçen kuşağı tutmaktadır. Boyunda pektoral, Uzun elbiseli ve her iki kolunda bilezik yer almaktadır (Merhav, 1991: 171) (Resim Ek 2.6).

4.1.4. Toprakkale Sfenksi

Toprakkale'de bulunduğu bilinen bronz eklenti eserin başı insan, gövdesi ise kanatlı aslan şeklindedir. Gözleri kakma, yüz kısmı ise taş olarak tasvir edilmiştir. Üzerinde altın izlerine rastlanılan eser eklentisinin pençelerindeki çivi izlerinden anlaşıldığı kadarıyla ahşaba monte edilmiş bir parça olduğu ileri sürülmüştür (Piotrovsky, 1967: 30) (Resim Ek 2.7).

4.1.5. Toprakkale Grifonu

Bronz eklenti eserin yüz kısmının içi boştur. Farklı bir malzeme kullanılarak yapılan heykelciğin yüz tarafı, yerinden çıkarak kaybolmuş olmalıdır. Bir grifon olduğu düşünülen eklenti eserin dekoratif olan kanatlarında altın izlerine rastlanmıştır. Ayaklarından biri kırık, diğerleri ise iç bükey, olan bu eklenti eserin bir taht parçası olduğu fikri öne sürülmüştür. (Piotrovsky, 1967: 29) (Resim Ek 2.8).

4.1.6. Boğa Üstünde Duran Tanrı Eklentisi

Uzun, değişik bezemeli giysi giymiştir. Bir boğa üzerinde ayakta duran eklenti başsızdır. Üzerinde altın yaprak izleri görülen eklenti eserin bir tahta ait olduğu iddia edilmiştir. (Piotrovsky, 1967: 30) (Res.8). Bundan başka Tanrıların hayvan üzerinde gösterilmesi Hurri, Asur, Hitit ve Geç Hitit sanatında karşımıza çıkmaktadır (Van Loon, 1966: 118) (Resim Ek 2.9).

4.1.7. Harem Ağası Eser Eklentisi

Daha önce yapılan birçok çalışmalarda Kurşun Heykelciği olarak isimlendirildiği görülen eklenti eser Toprakkale (Resim Ek 2.6) Harem Ağası eser eklentisi ile benzer özellikler gösterdiğinden aynı şekilde adlandırılmıştır. Kurşun ve bakır malzemeden yapılan eklentide yüz ve el fildişi olarak verilmiştir. Hadım Ağası Eser Eklentisinin üzeri, bakır şeritlerle birbirine bağlanarak, kare şeklinde kurşun malzemeyle kazınmış durumdadır. Bu kare şeklindeki boşluklar fildişi ve cam kakmalar ile süslenmiştir (Mitchell, 1983: 157-162) (Resim Ek 2.10).

4.2. Kazan Eklentileri

Urartularda eklenti eserlerle ilgili veriler, kazılarda ele geçen buluntuların yanında yazılı kaynaklar ve görsellerden bilinmektedir. Kazılardan başka özellikle metal kemerler üzerindeki sahnelerde üçayak üzerinde boğa başı eklentili kazanları görmek mümkündür (Anlağan, 1998: Çiz. 2:A-B). Urartu kazan eklentileri içinde boğa başları çok daha fazla kullanılmıştır. Bununla birlikte bazı kazanların ağız kenarlarının siren ve aslan başı şeklinde çeşitli hayvan başları eklenerek süslendikleri görülmektedir. Bu tür süslemeli protomlar "kazan eklentisi" olarak adlandırılmıştır (Çilingiroğlu, 1997: 124; Çavuşoğlu, 2013: 106).

Urartu'da metal kazan kullanımına ilişkin yazılı veriler bulunmaktadır. Asur krallarından II. Sargon (MÖ 721-705), Muşaşir Haldi tapınağından ele geçirdiği ganimet listesinde "…607 büyük ve küçük kazan (kiuri)…" dan bahseder (Threau-Dangin, 1912: satır 395-8). Bunun dışında "tunç kapakları ile birlikte 50 ölçek su alabilen üç adet büyük bronz kazan…" ve "…Urartu kralına ait olan, Haldi'nin önünde kurban sunmak için kullanılan ve içi kurban törenine ait şarap ile dolu olan seksen litre kapasiteli büyük kapaklı kazan…" gibi ifadelerden Urartu'da metal kazan kullanımını ilişkin bilgiler verilmektedir (LAR II: 97, 98, satır 173).

Urartu merkezlerinden Erzincan/Altıntepe'de ele geçen, günümüzde Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen üçayak üzerindeki metal kazan eklentileri ilgi çekicidir (Barnett, 1953: 121; Çavuşoğlu, 2013: 106). Kazanlardan bağımsız olarak bulunan bronz boğa başı eklentileri Erzincan-Altıntepe (Muscarella, 1968: 7), Karmir-Blur (Piotrovskii, 1967: 39), Toprakkale (Çilingiroğlu, 1984: Res. 2), Guşçi Hanfmann 1956: 206, 207, Lev. XVII- XIX; Muscarella, 1968: 7) bilinmektedir. Tek parça dökülen ve kazanların ağız kenarına dışa dönük perçinlenerek tutturulmuş kazan eklentisi boğa başlarının benzer özellikler sergiledikleri görülmektedir (Çavuşoğlu, 2013: 106) (Çizim Ek 3.14). Boğa başı boynuzları yukarı doğru kıvrılarak gösterilmiştir. Alt çenelerin genellikle keskin hatlarla verilmiş olduğu boğa başlarının göz, ağız ve burun yapıları çizi tekniğinde vurgulanmıştır. Genel stilistik özelliklerinin yanında değişik dönemlere ait boğa eklentilerinde bir takım farklılıklar da mevcuttur. Bu farklı özellikler Erzincan-Altıntepe örneklerinde görülür. Buradaki boğa başı eklentileri soyutlanmış ve yaka üzerindeki sarmallar oyularak

betimlenmiştir. Aynı zamanda kaş ve burun kırışıklıklarında plastik görünüm öne çıkarılmıştır (Çilingiroğlu 1984: 67). Bundan başka Metal kazanlarda kullanılan eklenti boğa başlarının pişmiş toprak boğa başı eklentileri ile büyük benzerliklerinin olduğu görülmektedir (Barnett 1952: 141, Çiz. 18; Merhav 1991: 240).

Urartu kazanlarında genellikle boğa başı eklentileri kullanılsa da siren eklentili tek örneğin Münich Müzesi'nde sergilendiği bilinmektedir (Merhav 1991: Res. 39: a-d). Bunun dışında kazanlardan bağımsız siren eklentileri Toprakkale'de ele geçmiştir (Loon, 1966: 107, Lev. XXIII (Çiz. 4:B)). Kazanların ağız kenarına perçinlenerek monte edilen siren eklentileri tek parça dökülmüştür. Kadın veya erkek formunda verilen bu tür siren eklentilerinin Urartu'da bilinenleri şimdilik kadın formludur. Yüz yapıları insan anatomisine uygun olarak verilmiştir. Baş kısımları ise genellikle oval biçimlidir. Omuzların üzerine düşen saçlar ve genellikle kısa kollu gösterilen giysileri çizi tekniğinde işlenmiştir. Her iki yana açık kol bileklerine bilezik işlenmiştir. Urartu sanatında kazanlara monte edilen boğa ve siren eklentilerinin yanında Karmir-Blur'da ele geçen II. Sarduri (MÖ 764-735) yazıtlı kükrer durumda klasik Urartu sanatı özelliklerini yansıtan aslan başı önemli örneklerden biridir. Bu aslan başı eklentisinin Urartu kazanlarını süslediği ile ilgili bir bilgimiz yoktur. Ancak Etrurya örneğinden edindiğimiz bilgiler, Karmir-Blur örneği ile paralellik gösterdiğini düşündürtmüştür (Piotrovskii, 1967: 43, Çiz. 29; Çilingiroğlu, 1997: 126). Kazan eklentilerinin kökeni konusunda ise birçok farklı görüşün ileri sürüldüğü görülmektedir. Çilingiroğlu kazanlarda eklenti süsleme geleneğinin Kuzey Suriye'den Urartu'ya geçtiğini, özellikle boğa eklentilerinin Urartu karakteristik özelliklerini taşıdığını belirtmiştir (Çilingiroğlu, 1984: 71). Nadir görülen siren eklentilerinin kökeni hakkında da farklı öneriler öne sürülmüştür. Birtakım çevreler doğu kökenli olduklarını, Urartu veya Fenike'de ortaya çıktığını kabul etmektedir (Barnett, 1952: 139; Hafmann, 1956: 212). Maxwel-Hyslop ise siren eklentilerinin yüz yapısınına bakarak ilk defa Urartu'da ortaya çıktığını ileri sürer (Maxwel ve Hyslop, 1956: 63). Ancak Muscarella, siren eklentilerinin kökeninin Urartu olmadığını özellikle badem göz ve büyük burunlu çehre yapısının Asur ve Anadolu'da yaygın olduğunu belirterek, bunların Kuzey Suriye kökenli olduklarına inanır (Muscarella, 1962: 324-326 ve not 39). Van Loon da siren eklentilerinin diğer eklenti örnekleriyle benzer olmadıklarını belirterek, Urartu sanatı

özelliklerini yansıtmadığını ve bu siren eklentilerinin MÖ 8 yüzyılda Toros bölgesinde bir atölyede imal edildiklerini önerir (Loon, 1966: 108). Urartu merkezlerinde yapılan kazılarda siren eklenti bulunmaması bunların ticaret yolu ile geldiklerini doğrulamaktadır.

4.3. Şamdan Eklentileri

Urartu maden sanatında farklı tekniklerle benzeri pek görülmeyen bronz eserler yaygın olarak üretilmiştir. Bu bronz eserler arasında nesnelerde süsleme işlevi gördükleri bilinen bazı modellerde insan boyuna varan şamdan ayakları da (Merhav, 1991: 246) gösterilmektedir. Karakteristik Urartu sanatını yansıtan aslan eklentilerini çoğunlukla şamdanların ayak kısımlarına aplike edilmiş biçimde görmekteyiz (Piotrovskii, 1967: 35 fig. 20; Merhav, 1991: 270 fig. 11a). Karınları üzerine oturtulan bu aslan eklentiler, öne doğru uzatarak ön ayaklarını altına doğru toplamış ve arka ayaklarını ise karınlarının yanında birleştirmiş halde tasvir edilmiştir. Bu aslanlardaki kükreme, palmet şeklindeki bıyıklar, düğme biçimli kulaklar ve üçgen göz çukurlukları Urartu'nun geleneksel sanat tarzını yansıtmaktadır.

Şamdanlara dekoratif süsleme amaçlı monte edilen bu tür eklentilerin en güzel örneği olan bir şamdanın üç ayağı üzerinde bulunduğu anlaşılan aslanlardan ikisi şamdana aplike olarak Kudüs Müzesindedir (Merhav ve Ruder, 1991:75-80). Bu şamdandan koptuğu anlaşılan ve Patnos'ta bulunduğu için "*Patnos aslanı*" olarak tabir edilen üçüncü aslan ise Van Müzesinde sergilenmektedir(Resim Ek 2.18). Yelesiz tasvir edilen bu aslanın benzerlerini Alaköy (Demir ve Sağlamtemir, 1999: 21)(Resim Ek 2.11), Zürih, Mildenberg koleksiyonu (Zahlhaas, 1991: 195, fig.47) ve Karmir Blur'dan (Piotrovskii, 1960: 121; Akurgal, 1968: abb.22-23) bilmekteyiz. Yelesiz tasvir edildiklerinden aslanların dişi oldukları öne sürülmüştür (Demir-Sağlamtemir, 1999: 21).

4.4. Kalkan Eklentileri

Khorsabad kabartmasındaki Musaşir Tapınağı'nın duvarına betimlenen bu kalkanların varlığı Ayanis kazıları ile kanıtlanmıştır (Batmaz, 2011: 108–121). Kalkanın ortasına monte edilen bir aslan protomu ilk defa 1997 yılında yapılan

Ayanis kazılarında ele geçmiştir. Bronz döküm tekniğinde üretilen ve 5,1 kg ağırlığındaki aslan başı, Baş Tanrı Haldi'ye adanmış bir kalkan üzerine eklenmiştir (Çilingiroğlu, 1997: 119; Salvini, 2001: 272; Çilingiroğlu, 2011: 351–354 fig. 8) (Resim Ek 2.12).

Asur'da MÖ 9. yüzyılın ortalarında yaygın olan bu tarz aslan protomları, çağdaş Kuzey Suriye Kent Devletlerinde de kullanılmıştır. Urartu karekteristik özelliğini yansıtan Urartu aslanlarının alın, gözaltı, burun ve kaş stilasyonları bakımından olduğu kadar açıkağızları, kesici dişleri ve özellikle kafa şekilleriyle Etrüsk, Yunanistan ve Sakçagözü aslanlarının yakın benzerleri oldukları söylenebilir (Akurgal,1959: 78).Aynı zamanda bu şekilde aslan başlı kalkanları Asur'dan başka Geç Hitit sanatında görmekteyiz (Akurgal, 1995: 97). Asur örneklerinden daha da eskiye tarihlendikleri bilinen merkezi hayvan başlı bu kalkanların Zincirli, Kargamış ve Sakçagözü kabartmalarında betimlendikleri de görülmektedir (Çilingiroğlu,1997:119).

5.VAN MÜZESİNDE BULUNAN URARTU DÖNEMİ ESER EKLENTİLERİ

Van Müzesinde bulunan eser eklentilerinin bölgede yapılan kazıların yanında, satın alma ve zor alım yolu ile geldikleri görülmektedir. Urartu eklenti sanatında bronz eklentiler daha çok ön planda olsa da bronz boğa başı eklenti eserlerin benzerleri olan seramik eklenti eserler dikkat çekmektedir. Her ne kadar çok az sayıda olsalar da Urartulara ait tesadüfen bulunmuş ya da Urartu Merkezlerindeki kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan siren, aslan, boğa başı gibi eser eklentileri Urartu plastik sanatı hakkında fikir sunmaktadır.

Urartu merkezlerinde yapılan bilimsel kazıların yanında satın alma yolu ile gelen Van Müzesindeki eser eklentileri çalışmamızın asıl konusudur. Bronz ve kil malzemeden üretilen elimizdeki eserler, seramik ve kazanların ağız kenarı süslemeleri ile şamdan ve kalkan eklentilerinden oluşmaktadır. Bu eklentilerden bir adet bronz boğa başı eklentisinin kazan eklentisi olmasının dışında büyük çoğunluğunun boğa başı şeklinde seramik eklentisi oldukları görülmektedir. Aslan formundaki eklentilerin ise şamdan ve kalkan eklentisi oldukları ileri sürülmüştür. Van Müzesinde bulunan Urartu eklenti eserleri ile ilgili farklı yayınlar yapılmış olsa da şimdiye kadar detaylı bir çalışma tam anlamıyla yapılmamıştır. Bu çalışmada Dünya'nın değişik yerine dağılan az sayıdaki Urartu Dönemi eser eklentileri ile Van Müzesi envanterinde bulunan benzer buluntular kapsamlı olarak ele alınacaktır. İlk olarak çizim ve fotoğraflama çalışmaları bütün detayları ile verilerek, Van Müzesindeki eklenti eserlerin kataloğu oluşturulmuştur. Bu kapsamda Urartu eser eklentileri, benzer örneklerle kıyaslanarak bütüncül bir yaklaşımla işlev kazandıkları nesneler birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız kapsamında, Van Müzesi'nde bulunan on üç adet aplike eser bulunmaktadır. Bunlardan dokuz tanesi pişmiş topraktan olup dördü bronzdandır. Aplike eserlerden onu boğa başı, ikisi oturan aslan heykelciği ve biri de aslan başı şeklindedir. Dokuz boğa başı seramik eklentisi, bir adet boğa başı kazan eklentisi, bir aslan başı kalkan eklentisi, oturur durumda iki aslan heykelciği de şamdan ayaklığı eklentisi olarak kullanılmıştır. Van Müzesi'nde yer alan bu aplike eserler, aşağıda eklenti olarak kullanıldıkları eserlere göre sınıflandırılıp anlatılmıştır.

5.1. Boğa Başı Eklentileri

Pişmiş toprak eserlerin ağız kenarına aplike edilen bu eklentilerin sayısı dokuzdur. Bu gruptaki eserlerin tamamı boğa başı şeklindedir. Aplike edildikleri eserler ise olasılıkla çömlek formundadır. Bir adet boğa eklentisi ise bronzdan olup, bir kazana aplike edilmiş olmalıdır.

5.1.1. Seramik (Pişmiş Toprak) Eklentileri

Pişmiş topraktan çömlek formların ağız ya da gövde (omuz) kısmına aplike edilen bu eserler aplike boğa başları arasında en yoğun grubu oluşturmaktadır. Van Müzesi'ndeki pişmiş topraktan boğa başlarının sayısı dokuzdur. Bu türden örnekler Çavuştepe Kalesi, Ayanis Kalesi ve Van Kalesi kazılarından bilinmektedir.

5.1.1.1. 1 Nolu Eser

Van Kalesi kazılarından ortaya çıkarılan eser, 16.1.89 envanter numarası ile Van Müzesi'nde yer almaktadır. Pişmiş topraktan boğa başı 6.8 cm genişliğinde ve 8 cm yüksekliğindedir. Stilize boğa başı şeklindeki aplike eserin her iki boynuzu da baş kısmından itibaren kırıktır. Burun kısmı yuvarlak bir şekilde betimlenmiştir. Gözler ise oval formlu ve kabarık olarak verilmiştir. Boyun kısmen mevcuttur. Bir çömleğin ağız kenarına aplike edilmiş olmalıdır (Resim Ek 2.13/Çizim Ek 3.2).

5.1.1.2. 2 Nolu Eser

Çavuştepe Kalesi kazılarında ele geçen eser, 71.1.8 envanter numarası ile Van Müzesi'nde bulunmaktadır. Pişmiş topraktan boğa başı, 4.5 cm genişliğinde ve 6 cm yüksekliğindedir. Stilize bir tarzda işlenen boğa başının boynuzları baş kısmından itibaren kırıktır. Eser, uzuvlarının işleniş tarzı açısından diğer pişmiş topraktan boğa başlarından farklılık göstermektedir. Gözler yuvarlak formlu olup ana hatlar kazıma yoluyla oluşturulmuştur. Göz bebeği olarak değerlendirilebilecek kısım ise kabarık olarak bırakılmıştır. Burun kısmı yuvarlak, burun delikleri ise hilal formunda kazıma olarak verilmiştir. Ağız kısmı ise yatay olarak oluk şeklinde gösterilmiştir. Boyun kısmı sağlam olmakla birlikte aplike edildiği eserin seramiğin gövdesine ait parça da kısmen mevcuttur (Resim Ek 2.14/Çizim Ek 3.3).

5.1.1.3. 3 Nolu Eser

Çavuştepe Kalesi kazılarında ortaya çıkarılan pişmiş topraktan boğa başı, 69.1.1 Envanter numarası ile Van Müzesi'nde yer almaktadır. Aplike eser 3.5 cm genişliğinde ve 3.4 cm ölçülerindedir. Baş kısmı sağlam durumda olan eserin boyun kısmı kırıktır. Stilize bir tarza sahip olan boğa başının yuvarlak kesitli boynuzları dışbükey bir formda olup yukarı doğru sivrilmektedir. Gözleri ise yuvarlak formda ve bombeli olarak verilmiştir. Burun delikleri ve ağız kısmı belirtilmemiş olmakla birlikte sadece çıkıntı olarak gösterilmiştir. Kabarık gözlerden anlaşılacağı üzere burun çıkıntısının yontulduğu görülmektedir (Resim Ek 2.15/Çizim Ek 3.4).

5.1.1.4. 4 Nolu Eser

Ayanis Kalesi kazılarından elde edilen pişmiş topraktan boğa başı, 2015/5081 (A) envanter numarası ile Van Müzesi'nde yer almaktadır. Aplike eser 5.1 cm genişliğinde ve 7.3 cm ölçülerindedir. Stilize işlenmiş olan boğa başının boyun ve boynuz kısımları kırıktır. Gözler yuvarlak oyuk olarak verilmiştir. Gözlerin üzerinde kaş olarak nitelendirilebilecek kabartmalar mevcuttur. Burun çıkıntısı dışbükey iki dikey kazıma çizgi ile betimlenmiştir. Burun delikleri ve ağız kısmı hafif oyularak gösterilmiştir. Diğer pişmiş topraktan boğa başlarına oranla ağız ve burun yapılarının daha belirgin olduğu görülmektedir (Resim Ek 2.16/Çizim Ek 3.5).

5.1.1.5. 5 Nolu Eser

Satın alma yoluyla ele geçen eser 4.152.81 envanter numarası ile Van Müzesi'nde yer almaktadır. Pişmiş topraktan boğa başı bir çömleğe aplike edilmiş olmalıdır. Eser, 5 cm yüksekliğinde ve 6 cm uzunluğundadır. Bir boynuzu kırık diğeri kısmen sağlam durumdadır. Gözler tam belirgin olmamakla birlikte alçak kabartma tekniğinde verilmiştir. Oval formlu bir burun çıkıntısı mevcuttur. Ancak burun delikleri ve ağız kısımları betimlenmemiştir. Boyun kısmı kırıktır. Oldukça stilize bir tarzda işlenmiştir (Resim Ek 2.19/Çizim Ek 3.8).

5.1.1.6. 6 Nolu Eser

Satın alma yoluyla elde edilen eser, 4.153.81 etütlük envanter numarası ile Van Müzesi'nde yer almaktadır. Pişmiş topraktan boğa başı 6 cm genişliğinde ve 5 cm yüksekliğindedir. Stilize bir tarzda yapılan boğa başının baş kısmı büyük oranda kırıktır. Burun çıkıntısı mevcuttur. Oval formlu bu çıkıntı üzerinde burun ya da ağız

gibi uzuvlar işlenmemiştir. Bir kısmı kısmen sağlam durumda olup hafif kabartma olarak verilmiştir. Büyük oranda kırık olduğu için boynuzlara ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır (Resim Ek 2.20/Çizim Ek 3.9).

5.1.1.7. 7 Nolu Eser

Satın alma yoluyla ele geçen pişmiş topraktan boğa başı, 24.9.76 etütlük envanter numarası ile Van Müzesi'nde bulunmaktadır. Stilize bir tarzda işlenen boğa başı 9 cm genişliğinde ve 8 cm yüksekliğindedir. Boğa başı ve boyun kısmı sağlam durumdadır. Boynuzlar kırıktır ancak boynuz çıkıntıları izlenebilmektedir. Gözler, yuvarlak şekilli bir kazıma çizgi ile oluşturulmuştur. Bu yuvarlağın içine de herhangi bir işlem yapılmayarak göz bebeği izlenimi yaratılmıştır. Burun çıkıntısı oval formlu olup diğer örneklere oranla daha kısa yapılıdır. Burun delikleri ve ağız yapıları belirtilmemiştir. Boyun kısmında, yatay bir şerit bant içinde ardışık dikey çizgilerin yerleştirildiği bir kazıma bezeme mevcuttur (Resim Ek 2.21/Çizim Ek 3.10).

5.1.1.8. 8 Nolu Eser

Satın alma ile elde edilen eser 2.2.96 etütlük envanter numarası ile Van Müzesi'nde yer almaktadır. Sağlam durumdaki boğa başı 4.5 cm genişliğinde ve 9.5 cm yüksekliğindedir. Stilize bir tarzda işlenmiştir. Boynuzlar dışbükey bir formda olup uca doğru sivrilen ve hafif öne bakan bir yapıdadır. Gözler, küçük yuvarlak kabartma formundadır. Burun çıkıntısı kısa ve oval formdadır. Burun delikleri ve ağız yapısı betimlenmemiştir. Boyun kısmı yuvarlak yapılı ve kısmen kırık durumdadır (Resim Ek 2.22/Çizim Ek 3.11).

5.1.1.9. 9 Nolu Eser

Devir yoluyla ele geçen eser, 2.1.96 etütlük envanter numarası ile Van Müzesi'nde bulunmaktadır. Daha özenli bir işçiliğe sahip olan pişmiş topraktan boğa başı, 9 cm genişliğinde ve 8 cm yüksekliğindedir. Boğa başı sağlam durumda olup aplike edildiği kabın gövdesine ait parça da kısmen mevcuttur. Kahverengi hamurlu ve siyah astarlı seramiğin gövdesi üzerine boğa başı aplike edilmiştir. Boynuzlar sivri bir yapıda olup hafif öne eğik durumdadır. Uç kısımları dışa doğru çekiktir. Baş kısmında bir çıkıntı mevcuttur. Alın kısmında bir üçgen bant bulunmaktadır. Gözler, yuvarlak kazıma ile betimlenmiş olup göz bebeğini andıran kısımda işlem yapılmamıştır. Burun kısmı daha gerçekçi bir yapıdadır. Burun delikleri ve ağız

kısımları hafif oyuklarla verilmiştir. Burun çıkıntısı kısa bir yapıdadır. Aplike edildiği kap gövdesi ise yatay bir bant içinde dikey kazıma çizgilerle bezenmiştir (Resim Ek 2.24/Çizim Ek 3.13).

5.1.2. Bronz Boğa Başı Eklentileri

Aplike bronz boğa başlarına ilişkin Van Müzesi'nde bir örnek yer almaktadır.

5.1.2.1. 1 Nolu Eser

Müsadere yoluyla ele geçen eser, 60.1.2 envanter numarası ile Van Müzesi'nde bulunmaktadır. Eser, 6 cm genişliğinde ve 8 cm uzunluğundadır. kanatları açık bir kuş formundaki plaka üzerine oturtulan boğa başı sağlam durumdadır. Stilize bir tarzda işlenmiştir. Boynuzlar dışbükey bir formda olup uç kısımları kırıktır. Boynuzları pişmiş toprak eserlere göre daha farklı bir yapıdadır. Oval formlu gözler içindeki göz bebekleri kabarık bir çıkıntı olarak verilmiştir. Uzun ve oval yapılı bir burun çıkıntısı bulunmaktadır. Burun oyukları derin oyuklarla betimlenmiştir. Kısa bir boyuna sahiptir. Bronz kabın omuz kısmına aplike edilmiş olmalıdır (Resim Ek 2.17/Çizim Ek 3.6).

Bu türde bronzdan boğa başı eklentileri Erzincan-Altıntepe (Muscarella, 1968: 7), Karmir-Blur (Piotrovskii, 1967: 39), Toprakkale (Çilingiroğlu, 1984: Res. 2), Guşçi Hanfmann 1956: 206, 207, Lev. XVII- XIX ve Alishar'dan (Muscarella 1968:7) bilinmektedir.

5.2. Şamdan Ayaklığı Aplikeleri

Urartu şamdan ayaklıklarına aplike edilen bu eserler bronzdan oluşmaktadırlar. Van Müzesi'nde bu gruba giren bir adet örnek mevcuttur. Bu eser bronzdan olup oturan aslan heykelciği olarak tanımlanmaktadırlar.

Bu türden örnekler Patnos (Demir- Sağlamtemir, 1999: 21). Alaköy (Demir-Sağlamtemir, 1999: 21; Zahlhaas 1991, 195, fig.47) ve Karmir Blur'dan Piotrovskii 1960; 121; Akurgal 1968, abb.22-23) bilmektedir.

Müsadere yoluyla ele geçen eser, 60.1.2 envanter numarası ile Van Müzesi'nde bulunmaktadır. Eser, 7 cm genişliğinde ve 15 cm uzunluğundadır.

Oturur pozisyondaki aslan heykelciği, Urartu şamdan ayaklarına aplike edilen eserlerdendir. İç kısmı boştur. Sağlam bir durumda olup stilize bir tarzdadır. Kükrer bir formda betimlenmiştir. Ağız, burun, kulak ve göz gibi uzuvları net bir şekilde görülebilmektedir. Baş kısmının orta kısmı hafif sivri bir yapıdadır. Bazı detaylar kazıma çizgilerle verilmiştir. Kulaklar alçak kabartma tekniğinde betimlenmiştir. Burun ve tüyler kazıma çizgilerle gösterilmiştir. Ağız açık olup dişleri son derece gerçekçi işlenmiştir. Pençeleri, alçak ve yüksek kabartma teknikleri bir arada kullanılarak gösterilmiştir. Ön ayakları öne doğru çıkarken arka ayakları altına almıştır (Resim Ek 2.18/Çizim Ek 3.7).

5.3. Tutamak Olarak Kullanılan Eklentiler (?)

Urartu eser eklentileri, benzer örnekler ya da ele geçen buluntuları ile birlikte değerlendirildiğinde sınıflandırılmaktadır. Ancak bazı eklentiler, tekli ve kendisiyle ilişkilendirilebilecek başka bir buluntu ile ele geçmediği için neye ait oldukları tam olarak bilinmemektedir. Bu türden örneklerden biri de Van Müzesi'nde yer alan bronz aslan heykelciğidir. Taşyürek, bu heykelciğin sağ ön ayağının gerisinde yer alan ve 2.4 cm çapındaki halkadan yola çıkarak bunun bir eserin kapak kısmının tutamağı olarak değerlendirmiştir (Taşyürek, 1976: 101-104). Dolayısıyla bu aslan heykelciğini tutamak eklentisi olarak değerlendirmek mümkündür.

Devir yoluyla ele geçen bronz eser, 2014/4482 (A) etütlük envanter numarası ile Van Müzesi'nde bulunmaktadır. Eser, 11 cm genişliğinde ve 17 cm uzunluğundadır. Deri kalınlığı ise 0.3 cm'dir. Oturan aslan heykelciği olarak adlandırılan bu eser diz çökmüş ya da oturur vaziyettedir. Sağlam durumdaki heykelciğin içi boştur. Üzerinde yer alan halkadan ötürü tutamak olarak kullanıldığı düşünülen bu bronz aslan heykelciği oldukça stilize bir tarzda işlenmiştir. Açık olan 90 derece sola dönük olan ağız kükrer bir pozisyondadır. Kulaklar küçük çıkıntılar olarak verilmiştir. Göz, burun ve tüyler kazıma çizgilerle betimlenmiştir. Gözler oval formludur. Alt çene dişleri de stilize bir tarzda gösterilmiştir. Arka ayakları ve kuyruğu alçak kabartma tekniğinde yapılmıştır. Figürün sağ arka ayağının üzerinde bir çivi bulunmaktadır. Bu da eserin bir yere eklenti olarak kullanıldığını göstermektedir (Resim Ek 2.23/Çizim Ek 3.12).

5.4. Kalkan Eklentileri

Bronz kalkanların orta kısmına aplike edilen bu eserler aslan başı olarak bilinmektedir. Bilinen örnek Ayanis Kalesi kazılarından 1997 yılında ele geçmiştir. Tek örnek olan bu eser Van Müzesi'nde yer almaktadır. Kalkanlarda süsleme öğesi olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Ayanis Kalesi kazılarında ortaya çıkarılan bu eser 11.81.97 envanter numarası ile Van Müzesi'nde yer almaktadır. Bronz döküm tekniğinde üretilen ve 5,1 kg ağırlığındaki aslan başı, Baş Tanrı Haldi'ye adanmış bir kalkan üzerine eklenmiştir (Çilingiroğlu 1997, 119; Salvini 2001, 272; Çilingiroğlu 2011, 351–354 fig. 8). Tek poarça bronz dökümden yapılan aslan başı sağlam durumdadır. İçi boş olan aslan başı stilize bir tarza sahiptir. Ağzı açık ve kükrer bir şekilde betimlenmiştir. Gözler kareyi andıran bir formdadır. Gözlerin içine; göz yapısı beyaz, göz bebeği ise siyah olmak üzere taş yerleştirilmiştir. Ancak bu taşlar göz yuvasından düşmüş durumdadır. Kulaklar alçak kabartma tekniğinde; göz, burun ve tüyler ise kazıma çizgilerle verilmiştir. Açık olan ağızda dişler stilize olarak gösterilmiştir (Resim Ek 2.12/Çizim Ek 3.1).

Bu türden örnekler, Asur ve Geç Hitit sanatından bilinmektedir (Akurgal, 1995: 97). Asur örneklerinden daha da eskiye tarihlendikleri bilinen merkezi hayvan başlı bu kalkanların Zincirli, Kargamış ve Sakçagözü kabartmalarında betimlendikleri de bilinmektedir (Çilingiroğlu,1997:119).

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Urartu eklenti eserleri genellikle taht, kalkan, kazan, seramik gibi herhangi bir objeye monte edilmek suretiyle işlev görmüşlerdir. Değişik malzemelerden üretilen bu eklenti eserler Urartu sanatının ortak özelliklerini yansıtır. Özellikle Urartu karakteristik sanatını yansıtan bu eser eklentilerinin statik, stil, baş ve vücut yapıları, saraya bağlı atölyelerdeki ustalarca üretildiklerini düşündürmektedir (Waterman 1930-1936, no. 1051; Sevin 2014, 15). Teknolojik gelişmelere bağlı olarak çeşitli teknikler kullanılarak üretilen eklenti eserlerin büyük bir çoğunluğunun bronzdan yapıldığı görülmektedir. Bu eklenti eserlerden 19. yüzyıldan bu yana en çok ön plana çıkanları bir veya birkaç tahtın parçalarıdır. Döküm tekniğinde tek kullanımlık kalıplarda ünik olarak üretilen eserlerin üzerinde uzun giysili kıyafetler ve çeşitli takılar yer alır. Erkek formunda üretilen eser eklentileri gücün sembolü simgelerle verilmiştir. Kadınlarda ise daha çok süslü kıyafetler ve takılar betimlidir. Urartu'da tanrısallığın sembolü olan boynuz simgeli eklenti eserlerin olasılıkla tanrıları temsil ettikleri ileri sürülmüştür. Çevik bu tür simgelerin yer almadığı kadın formundaki eklenti eserlerin de tanrıçaları simgelediklerini söyler (Çevik 2012, 70-71.) Urartu plastik sanatında aslan eklentilerin genellikle şamdan süslemesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Urartu sanatında Khorsabad kabartmasındaki Musaşir Tapınağı'nın duvarındaki betimlemelerde gördüğümüz bu tür kalkan eklentisi aslan protomlarının M.Ö 9. Yüzyılda Asur'da yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Urartu'da aslan süslemeli kalkan eklentilerinin varlığı Ayanis kazılarında ele geçen bir kalkanın ortasına monte edilen aslan protomu ile kanıtlanmıştır. Urartu baş tanrısı Haldi ile özdeşleşen aslan kutsal bir hayvan olarak Urartu sanatında sıkça kullanılmıştır. Aslanlardaki gözaltı torbalarındaki şişkinlik, dairesel olarak katlanmış kulaklar, bacaklarında lale şeklindeki kasları Urartu Sanatının tipik özelliklerindedir (Loon, 1966: 118). E. Akurgal bu temel özellikleri "Halka", Olgun" ve "Kübik" olarak üç döneme ayırmıştır (Akurgal, 1968: 56–62). Aslan uzuvlarındaki hatların gelişimi eklem bölgelerinde hat geçişleri, gövdelerin şişkinlikleri ve zayıflatılmaları bu dönemsel ayrımın başlangıcını oluşturur (Loon, 1966: 118.) Kazanların ve seramiklerin kulp veya ağız kenarlarındaki eklentilerin önemli bir bölümü boğa başı şeklinde görülür. Bunun dışında Munich Müzesi'nde sergilenen siren eklentisi tek örnek olarak bilinir. Toprakkale'den bildiğimiz pişmiş toprak bir çömleğin eklentileri

olan aslan başlarının da varlığı bilinmektedir. Urartu eklenti sanatında aslan başı eklentilerin kazanlarda kullanıldığı kesin olarak bilinmese de Karmir-Blur'da ele geçen, klasik Urartu Sanatı özelliklerini yansıtan kükrer durumda aslan başının Etrurya örneği ile paralellik göstermesi aslanların da kazan eklentisi olarak kullanılmış olduğunu düşündürmüştür. Çilingiroğlu, Urartu kazanlarının ağız kenarlarında genellikle boğa başı şeklinde görülen eklentilerin Kuzey Suriye'den Urartu'ya geçtiğini söyler. Siren eklentilerinin nereden çıktığı konusunun tartışmalı olduğu görülmektedir. Siren eklentilerinin kökeni konusunda farklı fikirler öne sürülmüş olsa da Urartu Merkezlerinde yapılan kazılarda ele geçmediğinin görülmesi bunların muhtemelen ticaret yolu ile geldiklerini doğrular durumdadır.

Urartu karakteristik sanat anlayışını yansıtan estetik kaygılarla üretilen eklenti eserler, taşıdıkları dini semboller ve kullanım işlevlerine bakılırsa Urartu sosyal hayatı ve dini tasavvurunda önemli bir yer edindikleri değerlendirilebilir. Aynı işlevde olduklarını gördüğümüz Van Müzesi'nde yer alan eser eklentilerini, boğa başı şeklindeki eklentiler, şamdan ayaklığı eklentileri, kalkan eklentileri ve tutamak olarak kullanılan eklentiler olmak üzere dört grupta toplamak mümkündür. Pişmiş toprak kapların ağız kenarlarına ya da omuz kısmına eklendikleri bilinen boğa başı eklentileri bronz veya pişmiş topraktandır. Bunun dışındaki bronzdan aslan heykelciği ya da aslan başı şeklindeki eserler eklentileri, ayrı gruplar olarak gösterilebilir.

KAYNAKÇA

Akurgal, E. (1968). Urartäische und Altiranische Kunstzentren. *Ankara: **Türk Tarih Kurumu Yayınları.***

Belli, O. (2003). ***Savaş ve Estetik***. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Biber, H. (2011). Urartu Silahları. Kemalettin Köroğlu ve Erkan Konyar (Ed.), ***Urartu Doğu'da Değişim-Transformation in the East*** içinde (234-247). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bilgi, Ö., Özbal, H. ve Yalçın, Ü. (2004). Bakır-Tunç Döküm Sanatı. ***Anadolu Dökümün Beşiği***, 1-45.

Çavuşoğlu, R. (2002). ***Urartu Kemerleri***. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çavuşoğlu, R. ve Gökce, B. (2013). Urartu Krallığı'nda Metal Kazan Kullanımı. Oğuz Tekin, Mustafa H. Sayar (Ed.), ***Tarhan Armağanı: Taner Tarhan'a Sunulan Makaleler*** içinde (105-104). İstanbul: Ege Yayınları.

Çavuşoğlu R. ve Demirtaş, D. (2018). Çavuştepe Örnekleri Işığında Urartu Krallığı'nda Eğirmen Kullanımı. Güler Yılmaz, Rafet Çavuşoğlu ve Mehmet Kulaz (Ed.), ***Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları*** içinde (15-25). İstanbul: Hiper Yayın.

Çevik, Ö (2012). Urartu'da Kadınlar. Işık Şahin (Ed.), ***İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı*** içinde (67-74). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları.

Çilingiroğlu, A. (1994). ***Urartu Tarihi***. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Çilingiroğlu, A. (1997). ***Urartu Kırallığı Tarihi ve Sanatı***. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.

Derin, Z. ve Sağlamtemir, H. (1998). Alaköy Kalesi ve Kale'de Bulunan Urartu Heykelleri. ***Belleten***, *62* (233), 15-24.

Erginsoy, Ü. (1978). *İslam maden sanatının gelişmesi*: *Başlangıcından Anadolu Selçuklularının sonuna kadar.* **İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.**

Erzen, A. (1984). ***Doğu Anadolu ve Urartular*** . Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Fidaner, S., Çelik, S., Doğmuş, H., Süzen, C. ve Duran, A. (1978). ***Genel Dökümcülük Bilgisi***. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

George M. A. H. (2015). Four Urartian Bulls' Heads. ***Anatolian Studies***, Vol. 6, 205-215.

Kozloff, A. P. Ve Mildenberg, L. (1981). ***Animals in ancient art from the Leo Mildenberg collection.*** Cleveland: Indiana University Press.

Loon, V. (1966). ***Urartian Art.*** İstanbul: Nederlands Historisch.

Luckenbill, D. D. (1926). ***Ancient Records of Assyria and Babylonia.*** Chicago: University of Chicago Press.

Luckenbill, D. D. (1968). ***Ancient Records of Assyria and Babylonia.*** Chicago: University of Chicago.

Melikişvili, G .A. (1960). ***Urarstkie Klinoobraznye Nadpisi.*** Moskova.

Merhav, R. (1991). ***Urartu: A Metalworking Center in the First Millennium BCE.*** Jerusalem:Tel Aviv.

Piotrovskii, B. B. (1965). Urartu Dini. ***Dil Tarih ve Coğrafya Dergisi***, (Çev. İsmail Kaynak), C.23/1-4, 37-48.

Piotrovsky, B.B. (1967). ***Urartu, The Kingdom of Van and its Art.*** London: Evelyn Adams & Mackay; 1st edition.

Piotrovsky, B. B. (1969). ***Urartu***. New York: Cowles Kitap.

Roaf, M. (1996). ***Mezopotamya ve Eski Yakındoğu.*** (Çev. Zülal Kılıç). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ruder, A. ve Merhav, R. (1991). Technologies of Production of Metal Artifacts in The Urartu Culture. R. Merhav (Ed), ***Urartu A Metalworking Center in The First Millennium B.C.E.*** içinde (334-363). Jerusalem: The Israel Museum.

Salvini, M. (1994). 19. The Historical Background of the Urartian Monument of Meher Kapısı. ***Anatolian Iran Ages 3***, 205-210.

Salvini, M. (2006). ***Urartu Tarihi ve Kültürü.*** (Çev. Aksoy, B.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Salvini, M. (2011). Urartu Tarihine Genel Bir Bakış /A Overview of Urartian History. Kemalettin Köroğlu ve Erkan Konyar (Ed.), ***Urartu Doğu'da Değişim-Transformation in the East*** içinde (74-101). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sevin, V. (). ***Assur Resim Sanatı.*** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Seidl, U. (2004). ***Bronzekunst Urartus.*** Ankara: Von Zabern.

Tarhan, M. T. (2011). Başkent Tuşpa/The Capital City Tushpa. Kemalettin Köroğlu ve Erkan Konyar (Ed.), ***Urartu Doğu'da Değişim-Transformation in the East*** içinde (288-335). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Taşyürek, O. (1976). Adana Bölge ve Gaziantep Müzesindeki Urartu Heykelcik ve Madeni Kapları. ***Türk Arkeoloji Dergisi***, Sayı: XIII-2, 101-104.

Thureau ve Dangin, F. (1912). ***Une relation de la huitième campagne de Sargon***. Paris: Paul Geuthner.

Waterman, L. (1930). **Royal correspondence of the Assyrian Empire.** ABD: University oh Michigan

Zahlhaas, G. (1991). Personal Adornments: Clothing Accessories and Jewellery; Fibulae. R. Merhav (Ed.), ***Urartu: A Metalworking Center in the First Millennium BCE*** içinde (186-188). Jerusalem.

EKLER

Ek 1. Haritalar

Harita Ek 1.1. Urartu Krallığı Yayılım Haritası (Çavuşoğlu, 2002:17).

Ek 2. Resimler

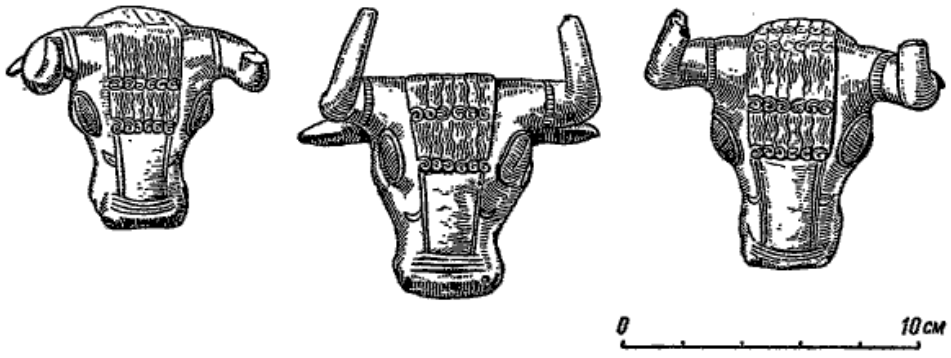

Resim Ek 2.1. Van'dan bir grup boğa başı (Piotrovsky, 1967: Fig. 22).

Resim Ek 2.2. Guşçi'den bir grup boğa başı (Piotrovsky, 1967: Fig. 23).

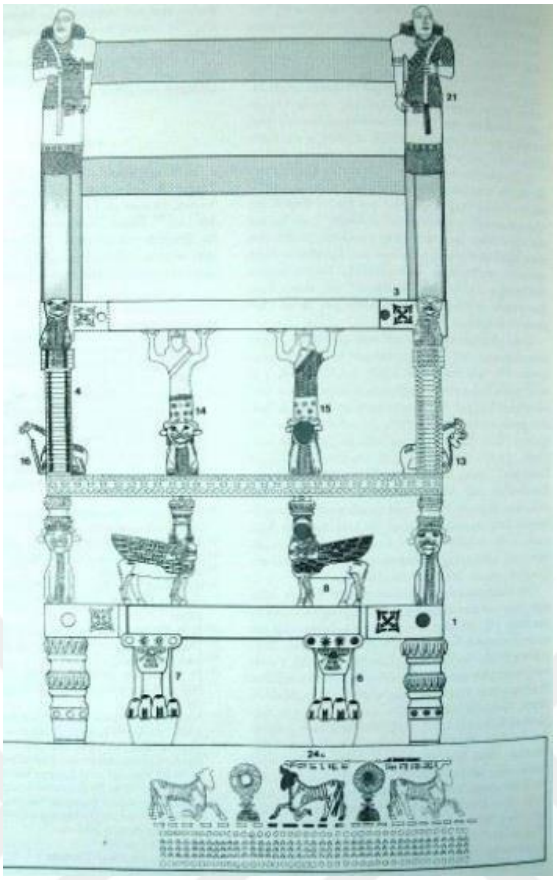

Resim Ek 2.3. Toprakkale tahtı yeniden kurma denemesi (Seidl, 2004: 60/Taf. 3).

Resim Ek 2.4. Toprakkale tanrı heykelciği (Piotrovsky, 1967: Fig.: 32).

Resim Ek 2.5. Tanrıça Arubani heykelciği (Piotrovsky 1967: Fig.: 33).

Resim Ek 2.6. Toprakkale hadım heykelciği (Piotrovsky, 1967: Plate: 12).

Resim Ek 2.7. Toprakkale sfenksi (Piotrovsky, 1967: Plate: 2).

Resim Ek. 2.8. Toprakkale Grifonu (Piotrovsky 1967, Plate: 6).

Resim Ek 2.9. Toprakkale'den boğa üzerinde duran tanrı heykelciği (Piotrovsky, 1967: Plate: 8).

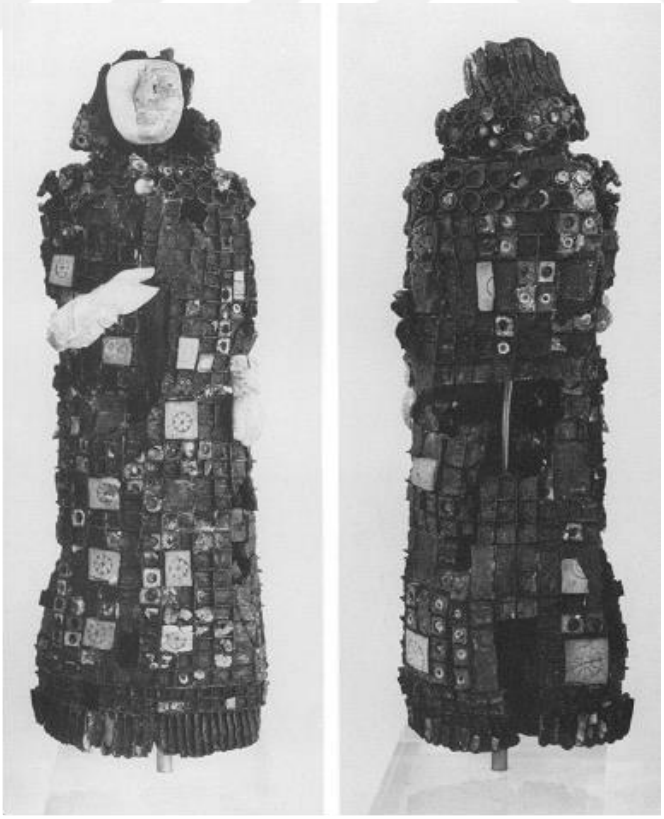

Resim Ek 2.10. Toprakkale kurşun heykelciği (Mitchell, 1983: Plate: 38-39).

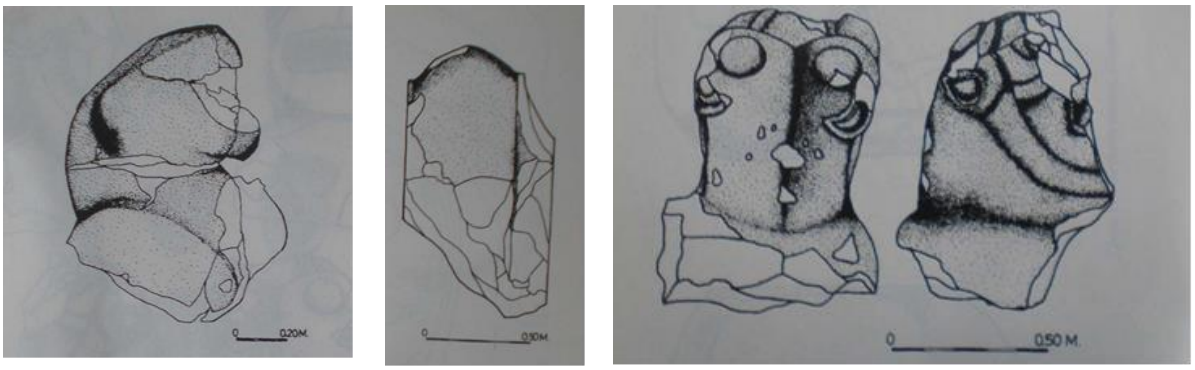

Resim Ek 2.11. Alaköy aslan heykelleri (Demir- Sağlamtemir, 1999: Res.1,2,3).

Resim Ek 2.12. Ayanis Kalesi'nden aplike bronz aslan başı (Van Müzesi)

.

Resim Ek 2.13. Van Kalesi kazılarından pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi).

Resim Ek 2.14. Çavuştepe Kalesi Kazılarından pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi).

Resim Ek 2.15. Çavuştepe Kalesi Kazılarında ortaya çıkarılan pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi).

Resim Ek 2.16. Ayanis Kalesi'nden pişmiş topraktan (kil) boğa başı (Van Müzesi).

Resim Ek 2.17. Bronz boğa başı (Van Müzesi**).**

Resim Ek 2.18. Bronzdan oturan aslan heykelciği (Van Müzesi).

Resim Ek 2.19. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi).

Resim Ek 2.20. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi).

Resim Ek 2.21. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi).

Resim Ek 2.22. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi).

Resim Ek 2.23. Bronzdan oturan aslan heykelciği (Van Müzesi).

Resim Ek 2.24. Seramiğe aplike edilmiş pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi).

Ek 3. Çizimler

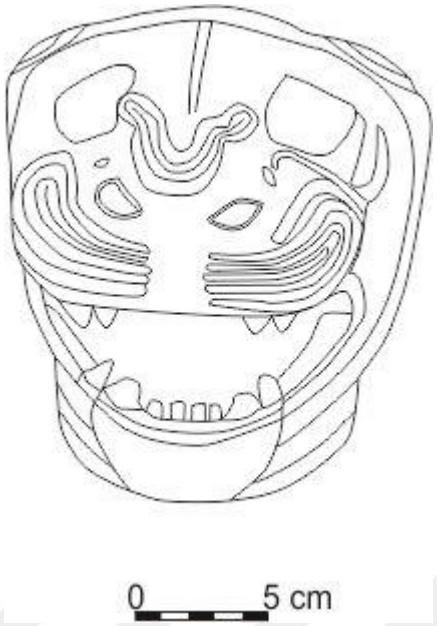

Çizim Ek 3.1. Ayanis Kalesi'nden bronz aslan başı (Van Müzesi).

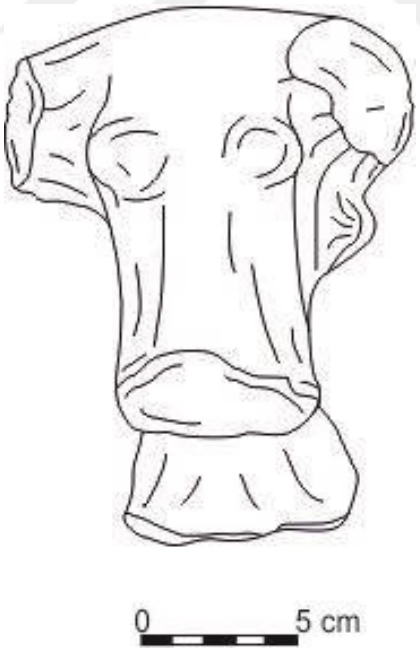

Çizim Ek 3.2. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi).

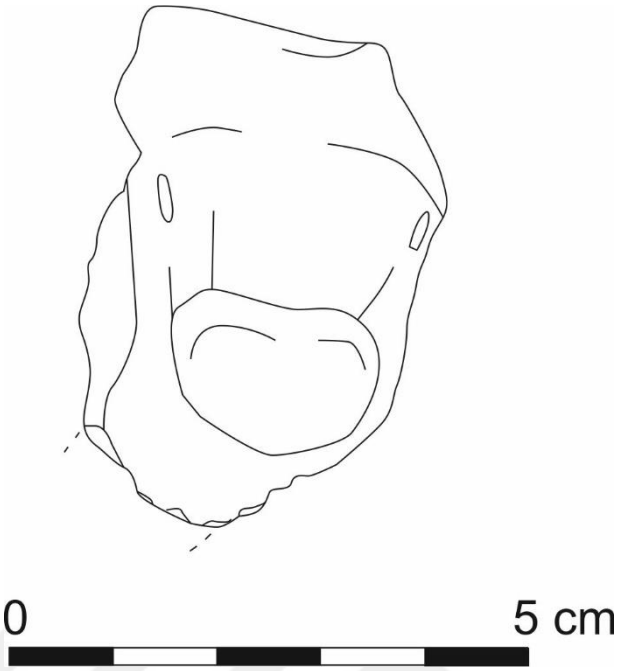

Çizim Ek 3.3. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi).

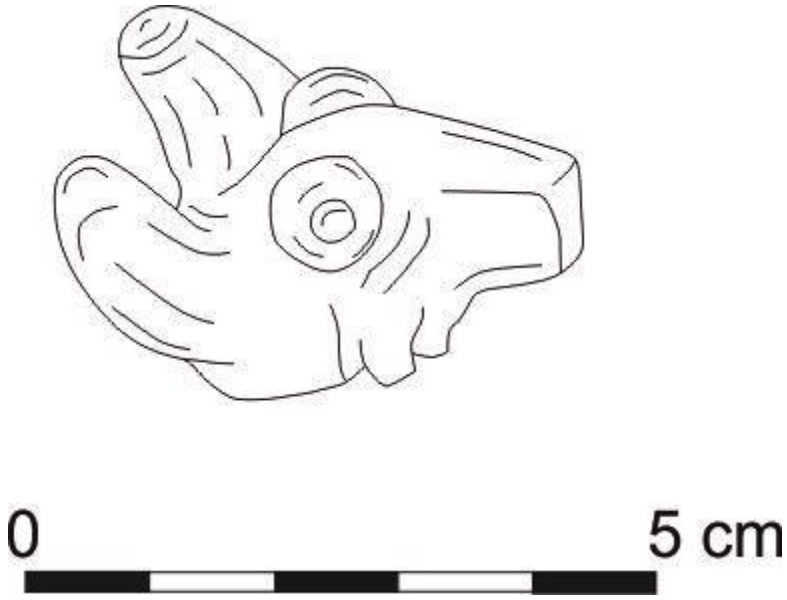

Çizim Ek 3.4. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi).

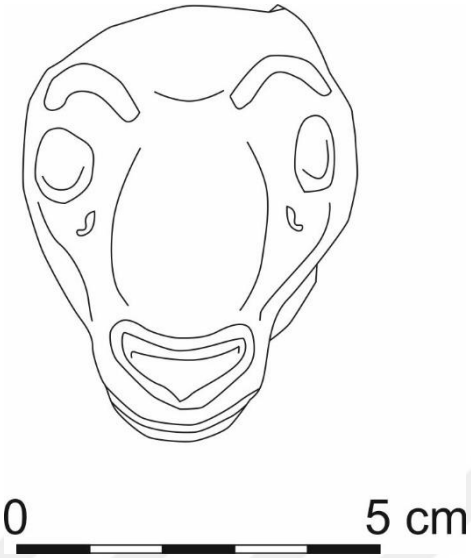

Çizim Ek 3.5. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi).

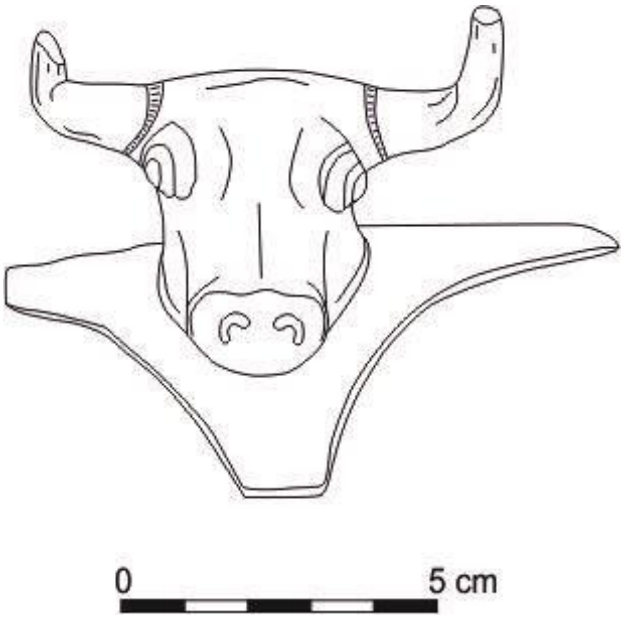

Çizim Ek 3.6. Bronz boğa başı (Van Müzesi).

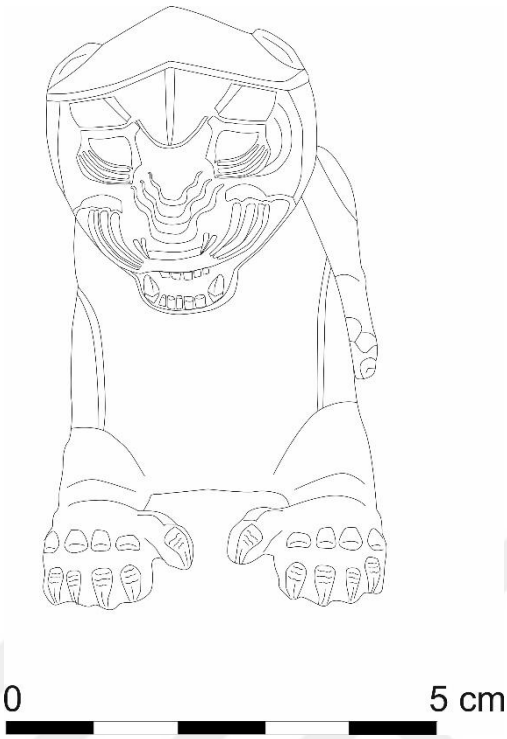

Çizim Ek 3.7. Bronz aslan heykelciği (Van Müzesi).

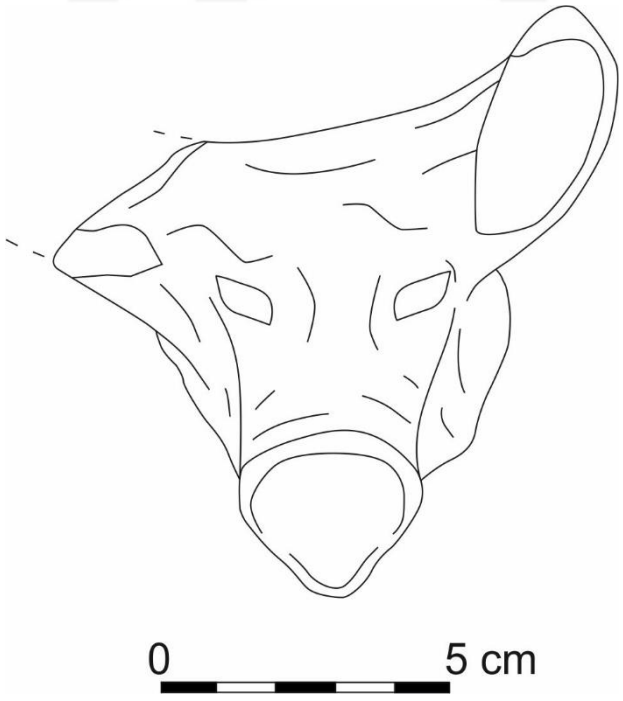

Çizim Ek 3.8. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi).

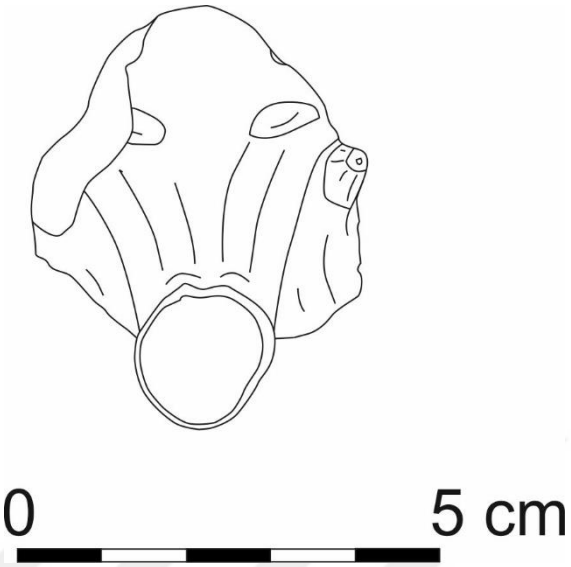

Çizim Ek 3.9. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi).

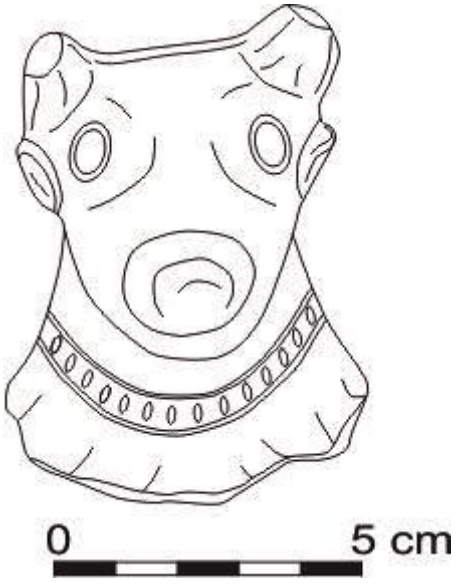

Çizim Ek 3.10. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi).

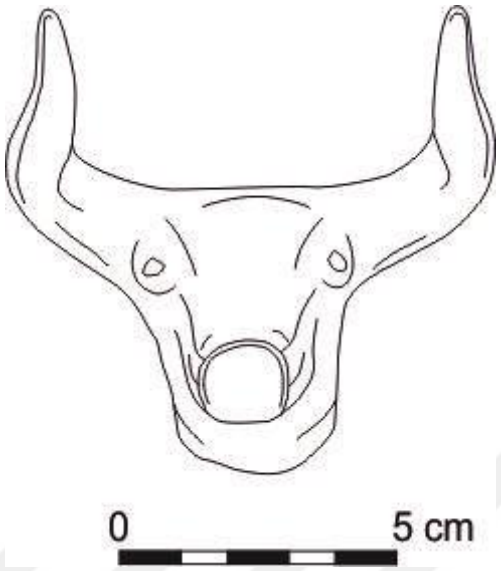

Çizim Ek 3.11. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi).

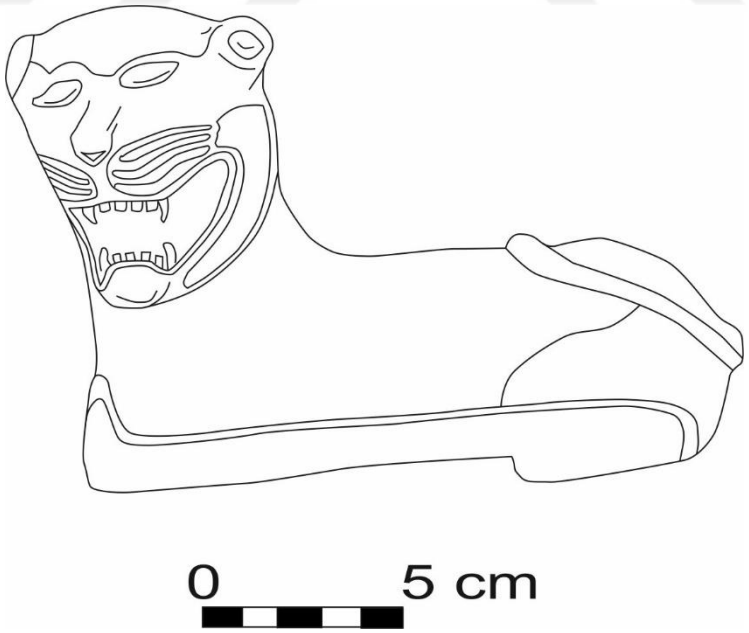

Çizim Ek 3.12. Bronzdan oturan aslan heykelciği (Van Müzesi).

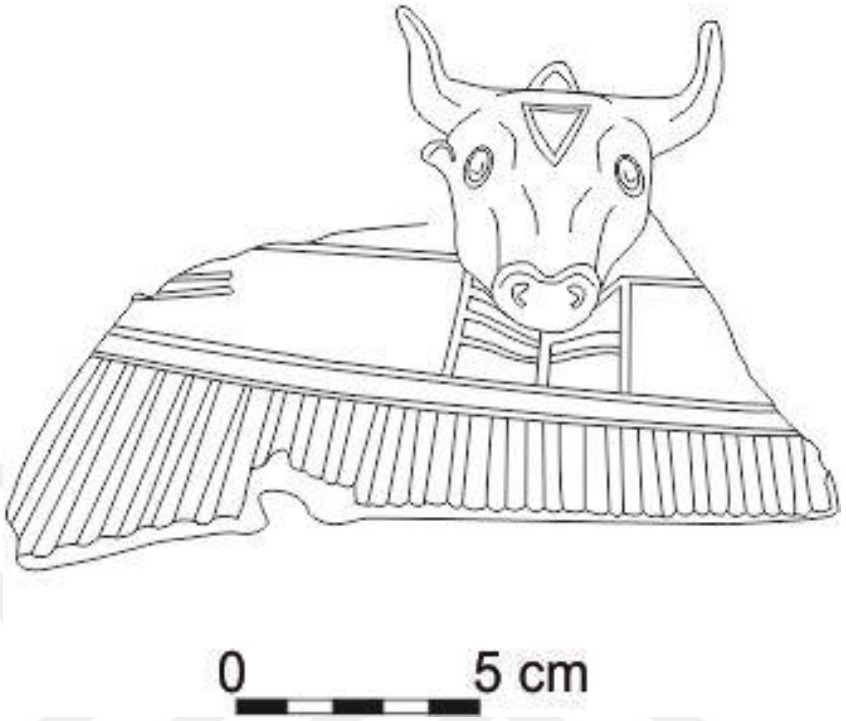

Çizim Ek 3.13. Pişmiş topraktan boğa başı (Van Müzesi).

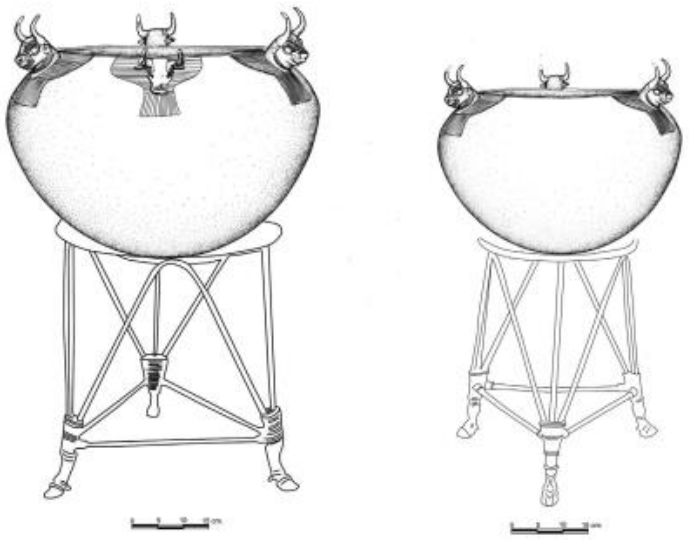

Çizim Ek 3. 14. Boğa başı eklentili bronz kazanlar (Çavuşoğlu ve Gökce, 2013: 110).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı: Yunus

Soyadı: YAVUZ

Uyruğu: T.C.

E-mail:

ORCID:

Eğitim

Derece	**Eğitim Birimi**	**Mezuniyet Tarihi**
Yüksek Lisans	Arkeoloji	2022
Lisans	Arkeoloji	2006

İş Deneyimi

2007-2008	Tarsus Müze Müdürlüğü
2009-2010	Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü
2010-2022	Van Müze Müdürlüğü

Yabancı Dil: İngilizce

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORİJİNALLİK RAPORU

23/05/2022

Tez Başlığı / Konusu:

" VAN MÜZESİNDE BULUNAN URARTU DÖNEMİ ESER EKLENTİLERİ"

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 66 sayfalık kısmına ilişkin, 22/05/2022 tarihinde şahsım/tezdanışmanım tarafından **TURNİTİN** intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6 (yüzde 6)'tür.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal İçermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

23/05/2022
Yunus YAVUZ

Adı Soyadı : Yunus YAVUZ
Öğrenci No 19920008008
Anabilim Dalı : Arkeoloji
Programı : Tezli Yüksek Lisans
Statüsü : Y. Lisans ☐ Doktora ☐

DANIŞMAN
Doç. Dr. İsmail COŞKUN
23/05/2022

ENSTİTÜ ONAYI
U Y G U N D U R
……./……./20……
Prof. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü